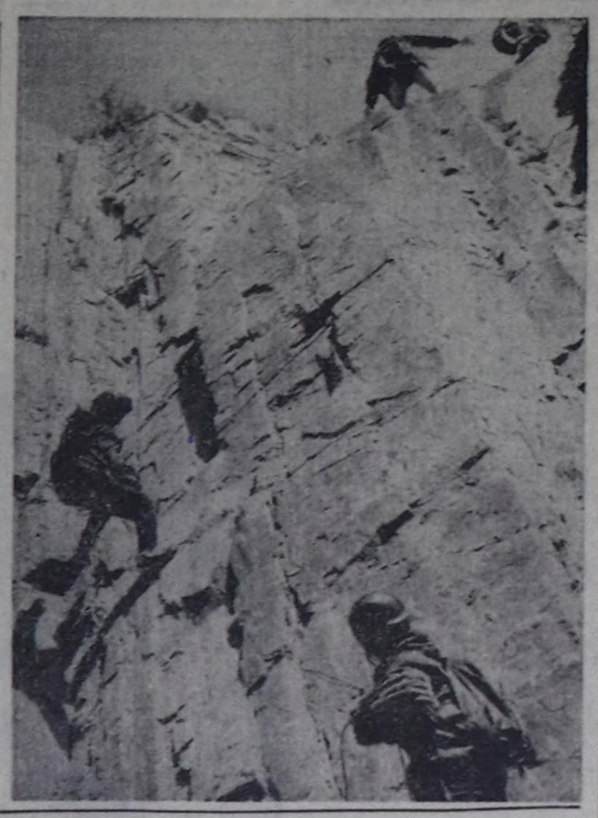

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988
чылдың
май
21
суббота
№ 119 (13719)
1925 чылда
үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Май 19-та болган бодунуң ээлчеглиг хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюрозу партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң тезистериниң төлевилелин чугаалажып көрген болгаш оларны чөптүгзүнген. Тезистерни коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң калбаа-биле чугаалажып көөрүнге киирери-биле оларны чугаалажып көөр дээш СЭКП ТК-ның Пленумун чыылдырар дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Германияның Социал-демократтыг партиязының даргазы Г. Й. Фогель биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чөптүгзүнген. Ол ужуражыышкын ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында харылзааларның чаа хөгжүлдезиниң эрге-ажыктарынга, ийи партияның аразында демниг хөделиишкиннерни улам-на идепкейжидеринге, ниити-европейжи кады ажылдажылганың оруу-биле бурунгаарлаарынга чугула ужур-дузалыг болганын демдеглээн. Амгы үениң хөгжүлдезиниң болгаш ядролуг чепсек чок, күчүлээшкин чок делегейни тургузарының перспективаларының айтырыгларының талазы-биле коммунистерниң болгаш социал-демократтарның аразында амгы үениң байдалдарында чугаалажыышкынның эргежок чугулазын болгаш ажыктыын ол бадыткаан.

Таиландының Премьер-министри П. Тинсуланон биле М. С. Горбачевтуң беседаларының база Н. И. Рыжковтуң болгаш Э. А. Шеварднадзениң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш чөптүгзүнген. Болган боттуг санал-онал солчулгазы Азия-Оожум океан девискээринге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынче Совет Эвилелиниң принципиалдыг политиказынга дүүштүр Таиланд-биле, Мурнуу-Чөөн Азияның күрүнелериниң Ассоциациязының өске чурттары-биле харылзааларны идепкейжидериниң сорулгазынга дүгжүп турарын онзалап демдеглээн. Чедип алган дугуржулгалар Совет Эвилели болгаш Таиландының аразында бот-боттарын билчириниң база бүзүрежириниң ёзузу-биле үре-түңнелдиг харылзааларны калбартырының херээнге улам ыңай базымнарны кылырынга болгаш харылзааларны бурунгаар хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Румыния Социалистиг Республиказе А. А. Громыконуң албанның найыралдыг аян-чоруунуң түңнелдерин хуралга чөптүгзүнүп көрген. Н. Чаушеску болгаш өске-даа румын удуртукчулар-биле болган ужуражыышкыннар база беседалар Совет Эвилели биле акы-дуңмалышкы Румынияның аразында чаңчыл болган найырал, кады ажылдажылга болгаш чаагай кожа-хелбээ чорукту быжыглаарының угланыышкынынга дүгжүп турар. Совет-румын кады ажылдажылганы партия болгаш күрүне-даа, ниитилел харылзааларының-даа талазы-биле улам-на бедик деңнелче көдүрери ССРЭ-ниң болгаш Румынияның эрге-ажыктарынга, тайбыңны болгаш социализмни быжыглаарының херээнге дүгжүп турар. Экономиктиг кады ажылдажылганы, ылаңгыя бүдүрүлге специализациязын болгаш кооперациязын улам ыңай ханыладырынче каттышкан бүдүрүлгелерни тургузарынче, күш-ажылчы коллективтерниң аайы-биле харылзааларны сайзырыңгайжыдарынче онзагай кичээнгейни салган.

Женевага АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарның түңнелдериниң дугайында Э. А. Шеварднадзениң дыңнадыын чугаалажып көрген. Москвага май 29—июнь 2-де дээди деңнелге ужуражыышкынның мурнунда ону белеткээриниң талазы-биле ол ышкаш ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында практиктиг дугуржулгаларны ажылдап кылып турарын чугаалажып көөрүнге министрлерниң чугаалажыышкыннарының ол ээлчээниң ужур-дузазын демдеглээн.

Дээди деңнелге Москвага болур ужуражыышкын Женевага, Рейкьявикке болгаш Вашингтонга ужуражыышкыннарга тодараткан оруктап улам ыңай бурунгаарлаарынга чедирип болурун, совет-америк харылзааларның бурунгаар хөгжүлдезинге немелде идиг болурун онзалап демдеглээн. Ам болур ужуражыышкын стратегтиг шаап халдаашкын чепсээниң, агаардан халдаашкынга удур камгалал талазы-биле дугуржулгаларның комплексизин белеткээриниң оруунга чугула үе-чада болзун дээш бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни кылырынче совет таланың чүткүлдүүн бадыткаан. Ооң-биле кады дугурушкан сорулгаларны чедип алыры америк таланың аңаа база белен болурун баш удур көрүп турар.

Герман Демократтыг Республиказе Д. Т. Язовтуң албанның найыралдыг аян-чоруунуң түңнелдериниң дугайында информацияны чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга партия болгаш күрүне амыдыралының өске чамдык айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган.

Төрээн чуртувуста

БИРОБИДЖАН. Еврей автономнуг областың механизаторлары үнелиг аъш-чем культуразы болур соянның чаштырылгазын массалыы-биле эгелээн. Соянны тарып өстүрери берге культура, оон үрезиннери суг хөөлбектелген черге үр чыдар болза үнмес. Механизаторлар үрезинни чалландыр өөргалаан херзүнге чаштырып турар. Чаштырылга доостурга, одуруглар аайы-биле суггарып эгелээр. Область чыл санында 34 муң гектар ажыг черге соянны өстүрүп турар. Бо чылын ол шөлдү аренда болгаш коллективтиг кезээ ёзугаар ажылдап кылып турар.

ТАШКЕНТ. Чаа-Ангрен ГРЭС хөмүр-даш-биле ажылдап турар. Станцияның хүлү моон мурнунда чылдарда кандыг-даа ажыглал чок дагландыр чыглып турган. Узбекистанга «Чуртталга шөлү» дээр программаны боттандырып эгелээн соонда, тудуг материалдары хөйү-биле негеттинип келген. Эртемденнер болгаш тудуг специалистери моон мурнунда ажыглал чок аңаа-ла бөк боол чыткан хүлдү тудуг материалдары кылырынга ажыглаар арганы тыпкан.

Тудугга хүлдү ажыглап эгелээнинден чыл санында-ла 25 муң тонна цемент камнаттынар. ГРЭС амгы үеде хереглекчилерже хүлдү хөйү-биле түдүрүп чорудуп турар.

АШХАБАД. Туркменистанның суггарылга системалары бо хүннерде дүн-хүн чок ажылдап турар. Чазын тараан хөвеңниң бирги вегетация суггарылгазы хайныышкынныг чоруп турар.

Копет-Дагның суг шыгжамырында бо чылын суггарылгага ажыглаар 350 млн. кубометр сугнуң курлавырын тургускан. Специалистерниң санап турары-биле алырга, ол хөвең болгаш өске-даа культураларның чайгы суггарылгазын доктаамал чорударынга четчир.

НОВОСИБИРСК. Областың Архитекторлар бажыңында соңгу чүктүң инженерлериниң болгаш балыкчыларының чурттаар оран-бажыңнарының делгелгези ажыттынган. Мында Ленинградтың, Новосибирскиниң, Якутскиниң болгаш өске-даа хоорайларның специалистериниң чогаадып кылган ажылдарын делгээн. Соңгу чүкте чурттап турар улустарның чуртталга байдалының болгаш оларга ук черге таарыжыр сууржугаштарны тудуп кылырының талазы-биле эртем-практиктиг конференция ол хоорайга удавас ажыттынар. Ынчангаш бо делгелгени конференцияның киржикчилеринге таныштырары-биле баш удур организастаан.

Россия Федерациязының Архитекторлар эвилели-биле Якут АССР-ниң агроүлетпүр күрүне комитеди эң эки төлевилел дээш конкурсту чарлаан турган. Аңаа кириишкен кижилерниң кылган ажылдары делгелгеде хөйү-биле кирген. Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң бойдус курлавырын шиңгээдип ап турар организацияларның коллективтери Соңгу чүкке чурттаалга айтырыын кандыг янзылыг шиитпирлээр дугайында боттарының санал-оналдарын база киирген.

(СЭТА).

ДҮЖҮТ КӨРГҮЗЕ БЭЭР

Бии-Хемниң хову, шөлдеринде часкы ажылдар дески эвес чоруп турар деп чүве «Саян» совхозтуң конторазының мурнунда. Күш-ажылчы алдар түгунуң самбыразындан, эжикте азып каан дүвүреңчиг медээлерден билдине бээр. Ук тукту Сушь салбырының № 3 бригадазының тараажыларынга тураскаадып көдүрген. С. М. Аскак-оолга удурткан бо коллектив май 11-ге чедир тараа шөлдериниң 60,3 хуузунга үрезинни чаштырган. А. Биче-оол Алдын-оолга удурткан кезээ-биле ажылдап турар звено май 11-ге чедир чазын андарар шөлдүң чүгле 79 хуузун андарганы, үрезин чаштырылгазын эгелевээнин, звенода быжыглаан техникадан күчүлүг 2 трактор ам-даа септелгеде турбушааның дүвүрээзиниг медээде дыңнаткан. Звенонуң ажылын дүргедедир дээш дарый хемчеглерни ап чорударын совхозтуң удуртукчуларындан ында негээн. Ажык-чарлыг чорук ажыл-ишке база бир шимчедикчи күш боор турары эки.

Часкы хову ажылдарында четпестер бар. Оларның уржуу-биле чугула кампанияның темпизи оожумнап турар-даа болза, ниитизи-биле «Саянның» тараажылары күжениишкинниг ажылдап турар деп чүвени Э. К. Эникпенге удурткан кезээлиг звенонуң ажыл-ижи-биле таныжкаш билдивис. Звенонуң турлаанга чеде бээривиске, механизаторларның ээлчеглери чаа солушкан, ховуже үнер дээннер тракторларның техниктиг ажаалдазын чорудуп турлар. А Эрес-оол Комбуевич боду шөлче шагда үне берген. Улуг эвес дилиндекте кызыл-тас үрезинни чаштырып турар бодду. Ол боду дуржулгалыг тараажы. 28 чыл тараа өстүрүп келген. Шөлдерниң шынарын эки билир. Ажыл-ижинге харыысалгалыг. Ынчангаш ону механизаторлар звенонуң удуртукчузу кылдыр соңгуп алган. Коллективтиң кежигүннери кады үр ажылдаан. Ынчангаш бот-боттарын эки билчир. А кезээлиг звено болуп бо чазын чаа ажылдап эгелээннер. Аңаа «К-700», «Т-150» деп марканарның ийи-ийи 4 тракторун бүгү кожуг машиналары-биле катай быжыглаан. Тараа шөлүн база аңгылап берген. Шупту шөл 3 муң га ажыг. Бо чазын 800 га черге кызыл-тасты, 440 га черге арбайны, 300 га черге суланы тарып өстүрер. 600 га ажыг черни чайын андарар. Келир чылгы хову ажылдарынга белеткээр.

— Бригаданы звеноларга чарган хереэ чүл? Ол состав-биле база кезээлиг ажылдааш, багай эвес түңнелдерлиг турган боор силер — дээп мээң айтырыымга:

— Бригадада кижилерниң саны хөй. А кижи хөй черге механизатор бүрүзүнүң кандыг шынарлыг ажылдааның хайгаараары берге. Черле ынчаш, звенога чарлып, эвээш кижи ажылдаарга ажыл бүдүңгүр-даа, шынары эки боор — деп, Эрес-оол Комбуевич харыылады.— Ону херек кырында күскү дүжүт көргүзе бээр ыйнаан.

Бригаданы звеноларга чаргаш, ажылдың шынарын көдүрер деп «Саян» совхозтуң удуртукчуларының шиитпирлээни чөптүг дээрзин звенонуң кежигүннериниң ажылга шынгыы хамаарылгазы бадыткаан. Звено бүрүзүнге планның онаалдалар берип, оларны санап, технологтуг карта тургузары совхозтуң удуртукчуларынга, эң ылаңгыя агроном биле экономиске нарын болгаш берге болганы чугаажок. Ынчалза-даа ону кылып чорутканы хову ажылдарын бөгүн удуртурунга чиигелдени берген. Звенонуң кежигүннери часкы хову ажылдарын чаңгыс демниг, бот-боттарынга дузалажып чорудуп турарлар.

— Үрезинни 2 агрегат-биле чаштырып тур бис. Өске 2 трактор черни үлдүредип, болбаазырадып турар. Ол ажыл адакталып бар чор. Даарта, соңгузу хүн чер болбаазырадып турар механизаторларның бирээзи чайгы чер андарылгазынче кирип болур — деп, Эрес-оол Комбуевич чугаалады. Звенода 8 кижи бар. Юрий Глухенко, Шаң-оол Чылбак, Ооржак Кайгал-оол, Павел Войчук дээш өскелер-даа. Каш кижини карак-биле көөрге, илдең болгай. Кымны кандыг дээр боор. Шупту кызып ажылдап турар.

Звенода быжыглаттынган техника барык бүдүн хонук дүргүзүнда ажылдап турар. 8 кижи дөрт-дөрт боор ээлчежип ажылдаан түңнелинде техниканың ажыглалының деңнели дыка бедээн. Хөй кижи эвээш техниканы ажыглап ажылдаарга, звенонуң чарыгдалы улуг эвес боор. Тараажы коллективтиң составын эвээжеткени баштайгы түңнелдерни берип эгелей берген. Оон чүгле черниң беримчези көвүдээр. Чүге дээрге черни тараажы улам камныг ажаап, дүжүттү өстүрүп турар апарган.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: звено кежигүннери Далар-оол Ооржак, Владимир Богданов, Семён Монгуш техниктиг ажаалданы кылып турлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЕМИН КАТКАШ

Сүт-Хөл районда «Алдан Маадыр» совхозтуң суггатчы звено бүрүзүнге механизастаттынган звенону быжыглаан. Механизаторлар суггатчыларның суггарган шөлдеринге тараа болгаш мал чемин тарып, оон дүжүдүн күзүн ажаап, чайгы үеде сиген кестириг ажылдап турар. Оларның ажылының ниити төлевири суггаттыг шөлдерден алган дүжүттүң хемчээлинден хамааржыр. Ынчангаш часкы хову ажылдарын суггатчылар-даа, механизаторлар-даа өйшаанда эки шынарлыг кылдыр чорудар дээш ажылдап турар.

Суггаттыг шөлдерниң шыгын бусталдырып үндүрбейн, долузу-биле ажыглаар дээш шупту звеноларның механизаторлары демин кадып, чаңгыс улуг механизастаттынган звено болуп алгаш, черни болбаазырадырын, үрезинни чажарын дүрген чорудуп турар.

Бистиң корр.

Часкы хову ажылдары

ШИҢГЭЭДИП АЛЫРЫНЧЕ КИРГЕН

Сүт-Хөл районнуң девискээринде часкы хову ажылдары кайда-даа калбарган. Тараажылар аңаа баш удур хынамчалыг белеткелди чорудуп, боттуг санаашкыннарны кылып, эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазында күш-ажылдың депшилгелиг чаа аргаларынче киреринче угланган экономиктиг билиглер-биле чепсегленип, бот-орулга-чарылганы долузу-биле шиңгээдип алырынче кирипкеннер. Илеткелдиң эгези салдынып эгелээн.

Аңаа бир-ле дугаарында суггатчыларның киирген салыышкынын демдеглеп, күскү дүжүттүң үндезини — суггаттыг шөлдерниң хемчээли хүн бүрү улгадып орарын айтыры артык эвес. Чүге дээрге суггаттыг черлерни шын ажыглап тургаш, оон чаагай тарааны өстүрүп, ажаап ап тургаш, күзенчиг топчу түңнелдерге келир болгай. Районнуң совхозтарында тарылга шөлдерин суггарары-биле 27 звенода 120 хире ажылчыннар хаара туттунган. Мал чеминге ажыглаар хөй чылдыг сиген шөлүнүң 85 хуузун суггарып каан. Бир эвес «Сүт-Хөл» совхозтуң удуртукчуларының болгаш кол агроному Виктор Хүлер-оолдуң ажыл-агыйжы эвес чоруу шаптыктаваан болза, ол сан оон-даа бедик турар ийик. Ол ажыл-агый 170 гектар хире хөй чылдыг сиген шөлүн мынчага чедир суггарып чадашкан.

Районнуң ажыл-агыйлары бо хүннерде ийи муң ажыг гектар черде янзы-бүрү культураларны тараан. Ылаңгыя «Октябрьның 30 чылы», Карл Маркс аттыг совхозтар часкы кампанияга багай эвес белеткенген.

Сүт-Хөлге бо чылын 775 гектар черге кукурузаны тарып өстүрер. Ону бо районга канчаар тарып, ажаап өстүрерин тускай эртемниглер-даа, хову бригадирлери-даа кышкы үеде өөренип, слёт-семинарны база эрттирген. Ындыг турбуже, «Алдан-Маадыр» совхозтуң кол специалистери кукурузаны тарыыр хуусаазы чоокшулап кээрге, ол-бо четпестерге сылдап алгаш, бот-боттарының кырынче чууй кагжып, куруг черге шуугажып туруп берген. Сеглээн сес ажыл-херек-биле бадыткаттынмаан. Ук ажыл-агый тарылгага белен эвес болган.

Чер ажылының депшилгелиг чаа аргазы — шөлдүг интенсивтиг технология ёзугаар ажаарын сүт-хөлчүлер дидими-биле боттандырып кирипкен. Район 400 га черге интенсивтиг арга-биле тарааны ажаап өстүрер. Харыысалгалыг хүлээлге «Сүт-Хөл» совхозтуң механизатору Олег Ондарның үлүүнге онаашкан. Ооң удурткан звено 100 гектар шөлдүң тарылгазын районда баштай дооскаңнарның бирээзи. «Алдан-Маадыр» совхоз интенсивтиг технология-биле тараа өстүрер шөлүнче бо хүннерде кирген. Интенсивтиг технология ёзугаар тараа культураларын чүгле доврак алдынче чаштырып каар эвес, а каш янзы ажылдарны технологияда көрдүнгенин барымдаалап чорудар апаар дээрзин сүт-хөлчүлер утпайн турар.

Александр ХОВАЛЫГ.

КИЕВТИҢ ААЛЧЫЗЫ

КИЕВ. (СЭТА). Таиланд Хаан күрүнезиниң Премьер-министри П. Тинсуланон республика-биле таныжылганы Украин ССР-ниң чазаанга ужуражылга-биле эгелээн. Аалчыга республиканың улус ажыл-агыйы күчүзүнүң дугайын, эде тургустунуушкуннуң болгаш демократчыдылганың байдалында экономиктиг болгаш социал хөгжүлде сорулгаларын Украинаның ажылчы чонунуң канчаар шиитпирлеп турарын чугаалап берген.

Билдинмес солдаттың хөөрүнге Премьер-министр чечектер салган. «1941—1945 чч. Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнүң Украин күрүне музейи» тураскаал комплекске ол чораан. Киевтиң солун черлерин көрген.

35 ЧЫЛ ХОЙЖУЛААН

Кижиниң шилип алган ажылы сеткилинге таарыжыр болза, оон салдынмас болгаш аңаа эки түңнелдерлиг-даа болур. Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтуң хойжулары Кегел-оол Лапчаевич биле Шулуу-Хөө Чарашпаевна Оюннарның өг-бүлези ындыг. Олар малчыннаа-ла ам 35 чыл ажып чоруур.

Ажыл биле амыдырал кажан-даа адырылбас, кезээде харылзаалыг. Оюннар улгады берген хоюндан эрткен чылын 100-ке онааштыр 85 хураганны камгалап доруктурган, бир хойдан 2,5 килограмм дүктү кыргаан. Ол хоюн олар эрткен чылын күрүнеге дужааган, ынчангаш дүңгүжүн төрүүр хойну хүлээп алганнар. Амгы үеде Кегел-оол Лапчаевич биле Шулуу-Хөө Чарашпаевнаның коданында 482 хой бар, оларындан 385 хураганны доруктурган.

Алыс-ла ажылчын улус болгаш бо малчыннар кыштаандан кежерде, кажааның кержеңин хооргаш, кургады белүп, чылып каан, бежыңын база кажааларын-даа септээн. Бо чылын боттарының күжү-биле 10 тонна сигенни белеткээр, 10 тонна өдекти белер даалгалыг. Чаш хураганнарны доруктурарынга өгнүң херээжен ээзи Шулуу-Хөө Чарашпаевнаның удурткан сакманчылар Марина Оюн, Аган Саая олар кызымак ажылдаан. А дузалакчы кадарчы Кегерген Анаратович Донгак мал дээш кызымак.

Хөй чыл ажылдаан бо малчыннар бригадазында социалистиг чарышка ийиги черни ээлээн, а Шулуу-Хөө Чарашпаевна Москва баар путёвка-биле шаңнаткан.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ЧҮГЕ ЧӨП АЖЫГЛАВАЙН ТУРАРЫЛ?

Эртем-техниктиг ниитилелдерниң VII Бүгү-эвилел съездизи кылган ажылды түңневишаан, сорулгаларны тодарадып, ССРЭ-ниң Эртем болгаш инженер ниитилелдериниң эвилелин тургускан.

Бистиң республикада база ындыг эвилел бар апарган. ЭТН-ниң область чөвүлелиниң болгаш адырлар аайы-биле беш ниитилелдерниң баштаар черлериниң пленумнарынга, ревизия комиссияларының каттышкан хуралынга кылыр ажылдарны чугаалашкан.

Бистиң республикада бар 6 муң ажыг эртемденнер, инженерлер ында кирип турар. Физиктер, эмчилер, математиктер база ам аңаа каттышкан. Эвилелдиң сорулгазы — кежигүннериниң чогаадыкчы идепкейин көдүрери, техниктиг интеллигенцияның билиг-мергежилин чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге чөп ажыглаары.

Эвилел демократчы үндезиннерге даянып тургустунар болгаш ажылын бот-башкарылга-биле чорудар. Ол аңгы-аңгы адырларның специалистерин болгаш эртемденнерни каттыштырып турар. Оларны практиктиг ажылдарже хаара тудар. Улус ажыл-агыйын интенсивтиг орук-биле хөгжүдеринге ол ажыктыг. Ол сорулгаларны күүседирде, ниитилелдер ажылын чаарты тургузар ужурлуг.

Республиканың агроүлетпүр комплекизинде 3 муң ажыг специалистер бар. Чаа техниканы ажыглаарының планын эрткен чылын күүсетпээн. 21 ажыл-агый эът, 17 совхоз сүт, 15-и дүк садарының онаалдазын үрекен. Соолгу ийи чылдарда ол хиреде кодээ ажыл-агыйның сайзырадырынче 130 миллион рубльди үндүрген. Фонд хандырылгазы 13,5 хуу өскен.

Бо чылдың бирги кварталында совхозтар экономиктиг көргүзүглерин мурнуку чылдаазындан кудулаткан. Аъш-чем программазының боттанышкынында четпестер бар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң апрельде болуп эрткен сессиязынга агроүлетпүр комплекизиниң эртем хандырылгазының кошкаан демдеглээни таварылга эвес. Чүге дизе 1987 чылга чедир чаартыкчылар шимчээшкинин чүгле 6 совхозка сайзыраан турган. Оларның үжү Кызыл районга турган.

Эртем-инженер ниитилелдериниң эвилели планнар тургузарынга болгаш эртем-техниктиг, социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржир апаар. Эң кол черни автоматчыдылга болгаш механизация ээлээри чугаажок. Эрткен чылын үлетпүрну эде дерип чепсеглээринче 65 миллион рубль үнген. Кылдынып турар хемчеглер бар-даа болза, амгы үеде бистиң республикада бүдүрүлгелерниң 70 хуузунда шууштурулга шугумнары чок болуп турар. Ылаңгыя чиик үлетпүрде, чурт үлетпүрүнде бо ажыл хөгжүвээн. Бар бүдүрүлгелерде оларны чөп ажыглавайн турар.

Чижээ, «Тудуг кезектери» комбинатта чыып эптээр демир-бетон кылыглар бүдүрер. Кызылдың хлеб заводунда хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглар кылыр шугумнарның чартык хире хуузун база үштүң бир кезии хирезин ажыглап турар. Тууйбу бүдүрүп турар шугумнарның база чүгле 40 хуузун.

Специалистерниң үлүүн киирип болгу дег ажылдар хөй. Үлетпүрде 40 хуу, тудугда 60 хуу ажылдаар черлерни рационализастаары негеттинип турар. А кодээ ажыл-агыйда бо ажыл чаа эгелээн. Ол ажыл кончуг чугула, ол чокта, эртемге үндезилеттинген экономиктиг нормативтерни тургузары берге. Эрткен чылын кодээ ажыл-агыйга 161 ажылдаар чер рационализастаттынган, ол дээрге чүгле 1 хуу-дур.

Инженерлер тудуг төлевилелиниң, эде дериишкинниң айтырыгларынче ханылап кирер болза эки. Шынар чок төлевилелди эрте дээре солууру дээрге, чидириглер баш удур болдурбазы-дыр. Ол ышкаш продукцияның шынарының экспертизазын база кылып эгелээр. Бо талазы-биле «Тыва кобальт» болгаш «Тудуг кезектери» комбинаттарның, даараныгла фабриказының коллективтери ажылын идепкейжиткен.

Брак кылганнарга удур туруштпас чоруктан 1986—1987 чылдарда кодээ ажыл-агый 3 миллион рубльди, тудуг 134 муң рубльди, үлетпүр 400 муң рубльди чидирген. Продукцияның шынары инженер болалдан, бүдүрүлге культуразындан, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин ажыглааныындан хамааржыр.

Чамдык ниитилелдер чиг эттиң, энергетиктиг курлавырларның ажыглалының талазы-биле хөй чүүлдерни кылып болур. Бойдус болгаш долгандыр турар девискээр камгалалынче сагыш салыры чугула. Артынчы чок технология ажыглап турар бүдүрүлгелер санныг. Чок деп болур. Болбаазырадылга артынчылары, даг породазы, шлак, тууйбунуң, ыяштың артынчылары дээш өске-даа чүүлдерни канчаар ажыглаарын бодап тывар апаар.

Экономиканы эргелеп башкарарының чаа аргаларынче шилчээни-биле холбаштыр эртем-инженер ниитилелдерниң харыысалгазы өзер. Олар бүдүрүлгениң бүдүрүлге-техниктиг чөвүлелдериниң хүлээлгезин чүъктээр. Шак ынчаар радиотеледамчыдылга төвүнүң, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Тыва коммунэнергонуң, Кызылдың кош фабриказының, «Агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның чөвүлелдери ажылдап эгелээн.

Чаа эвилелдиң ажылынчы бир угланыышкыны доктаамал өөредилгени организастаары болур. Даг-дүгүнүң бүдүрүкчүлериниң дуржулгазы солун. Чаа шалынче шилчээни-биле холбаштыр, ажылдаар черлер аттестациязын чорутукан. Ооң түңнелинде 241 муң рубль шалыныг 155 кижи хосталган. Арыг орулга планга хамаарыштыр 44 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 21,6 хуу бедээн.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның инженер-техниктиг ажылдакчылары эртем-техниктиг депшилгениң улусчу университединде киржип турар. Эрткен чылдан бээр 21 кичээл эрткен. Олар конкурстарны организастап келгеннер.

Эвилелдиң ажыл-чорудулгазы администрацияның айтыышкынын эдери-биле эвес, чогаадыкчы ажыл-биле тайылбырлаттынар. Техниктиг чепсеглээшкинниң ужур-дузазының дугайында коллектив кежигүннеринге дыңнадып, чүнү кылза экил дээрзин сүмелээр. Компьютер техниказын ажыглаарын өөренип көөрү чугула. Аныяк техниктерниң бөлгүмнериниң, студентилерниң конструктор бюроларының ажылынга даянып, оларга дузалаары артык эвес.

Эртем-техниктиг ниитилелдиң санал-оналынга даянып, чаа аргаларны ажыглап тургаш, түс чер айтырыгларын чедимчелиг шиитпирлеп болурунуң аргалары бар. Ол дээрге камналга болгаш шынар айтырыы, бойдус камгалалы. Ону амыдыралга боттандырарынга 35 кижиден тургустунган эртем болгаш инженер ниитилелдерниң эвилелиниң Тыва область баштаар чериниң кежигүннери идепкейлиг киржир апаар.

Баштаар черниң даргазынга В. С. Кажин-оол соңгуткан.

Галина ТУТЫНИНА.
Эртем болгаш инженер ниитилелдер эвилелиниң Тыва область баштаар чериниң секретары.

Марксисчи-ленинчи өөредилге системазынга

ЫЯАП-ЛА ТҮҢНЕЗЕ ЭКИ

Өөредилге чылының түңнел кичээлдерин эрттирип тургаш, пропагандистер, дыңнакчылар партияның чугула документилериниң теоретиктиг үндезиннеринче, оларның практиктиг түңнелдеринче кичээнгей салган турар ужурлуг. Ол кичээлдер эртип келген өөредилге чылының эң чугула кезээ болур, аңаа дыңнакчылар партияның теоретиктиг болгаш амгы үедеги политиктиг эң чугула айтырыгларын, эде тургустунуушкунуң, дүргедээшкинниң эргежок тодаргай билип алырынга дузалаар кылдыр эрттирер. Түңнел кичээлдерни бедик идей-теоретиктиг деңнелге, күш-ажылчы коллективтиң ажыл, амыдыралы, сорулгалары-биле сырый холбап эрттирери чугула.

Марксисчи-ленинчи өөредилгениң шынарлыг, организастыг түңнээр дизе, аңаа ыяк белеткел херек. Партия организациялары, политиктиг чырыдылышкын кабинеттери, методиктиг чөвүлелдер, пропагандист бүрүзү өөредилге чылының дургузунда чорудуп келген ажылының түңнелин ханы анализтээр, өөредилге планының күүсеткенин сайгарар, дыңнакчылар көрдүнген программаны долузу-биле шиңгээдип алган турар кылдыр хемчеглерни алыр, эргежок чугула херек болза, немелде кичээлдерни, лекцияларны, тайылбырларны, сүмелерни кылза эки.

Өөредилге чылын төндүрериниң хуусаазын түс черде удуртукчулар, профэвилел, комсомол организациялары-биле сүмележип тургаш, партия организациялары боттары тодарадыр. Түңнел кичээлдерниң эң чугула чүүлү—оларның утказынга өөренип турган курузунуң кол-кол айтырыглары кирген турары. Ол чорук дыңнакчыларның өөренип эрткен чүүлдерин кайы хире ханы билип алганын илередиринге дузалыг. Чижээлээрге, политиктиг өөредилгеге «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — СЭКП-ниң стратегтиг угланыышкыны» деп курска партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чурттуң хөгжүлдезин дүргедедиринге партия организацияларының ролюнуң, интенсификацияның, демократчылалганың, кижи факторунуң айтырыглары, а экономиктиг школаларга — эртем-техниктиг депшилгениң, чиг эттиг дериг-херекселге, продукцияга камныг болурунуң, күш-ажылдың организастаарының болгаш ооң бүдүрүкчүлүүнүң, бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның, бот-башкарылганың, шынарының айтырыглары дээш оон-даа өске.

Кичээлдерниң ажыл-амыдыралчы угланыышкынын күштелдирер сорулга-биле оларны түңнеп тургаш, нийти өөренип эрткен темаларга хамаарыштыр күүседип турган онаалгаларының, бижимел ажылдарының, дыңнакчыларның тодаргай саналдарының күүселдезин, хей-нийти ажылдарынга киржилгезин ыяап-ла түңнезе эки. Нийти сайгарылгага хевирлиг кылдыр эрттирер дээн болза, дыңнакчылар шупту белеткенип алгаш кээр, дыңнакчыларга айтырыглар берип кааш-даа белеткендирип болур азы быжыглаашкынның эптиг хевири—дискуссия, диспут хевирлиг кылдыр-даа эрттирип болур. Бистиң республиканың чамдык партия, ажыл-агый органнарында, Кызыл, Улуг-Хем, Эрзин, Мөңгүн-Тайга районнарда, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда түңнел кичээлдерни бөдүүн хевирниң шылгалдалары, зачёттары хевирлиг хүлээп ап, коллективтиң дээре кижилеринден тургустунган комиссияларны тургузуп турар. Политиктиг семинарларга өөренип турган курстар ёзугаар өөредилге чылын теоретиктиг конференциялар кылдыр эрттирзе таарымчалыг. Чижээлээрге, башкылар сөөлгү ийи чылда өөренип эрткени «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири болгаш аныяк салгалды кижизидериниң айтырыглары» деп курска ындыг конференцияларны эрттирери чогумчалыг. Оларны эрттирерде пропагандистиң болгаш дыңнакчыларның эки белеткели херек. Илеткелчилерге, санал бээрлерге үндезин болгаш немелде литератураны шилижип бээр, оларның белеткеп алган илеткелдери-биле, рефераттары-биле баш удур таныжып көрзе эки.

Партия организацияларының секретарьлары, пропагандистер марксисчи-ленинчи теорияны амгы план ёзугаар бот-өөредилге-биле өөренип турарларны утпайн, чыл дургузунда оларның кылган ажылын база түңнээр херек.

Бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгениң системазынга түңнел кичээлдерниң шылгалда айтырыгларын партия организациялары удуртукчулар-биле, экономиктиг өөредилгениң чөвүлелдери-биле кады тургузар. Амгы үе-чадада партияның политиказын болгаш теоретиктиг айтырыгларын хүннүң чугула айтырыглары-биле, партия организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтерниң мурнунда турар тодаргай социал-экономиктиг, идей-кижизидилгелиг ажылдары-биле холбаар. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын, бот-башкарылга, коллективтиг, аренда база өг-бүле керээлериниң айтырыглары, күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлу түңнел кичээлдер үезинде пропагандистерниң, дыңнакчыларның кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Өөренип эрткен курузунуң аайы-биле түңнел сайгарылгаларга бүдүрүлгени интенсификастаарының, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң курлавырларын дилеп тывазының болгаш ажыглаарының, чиг эттиг хумагалаарының, күш-ажылды организастаарының, шаңнап мактаарының, продукцияның шынарын бедидериниң, мурнакчы дуржулганы нептередириниң айтырыгларынче сагыш салза эки.

Комсомол өөредилгезиниң системазынга түңнел кичээлдер база өөренип эрткен курстарын ёзугаар ажыл-херекчи санал-оонал солчулгазы хевирлиг кылдыр пропагандистерниң, партия, комсомол организацияларының удуртукчулары-биле дугуушканы ёзугаар эртер.

Партия обкомунуң Политиктиг-чырыдылышкын бажыңы хоорайларының, районнарның, «Тыва даг-дугу», «Тыва кобальт» комбинаттарының партия комитеттери, совхозтарының, бүдүрүлге, тудуг, транспорт, агроүлетпүр комплекизиниң парткомнары политиктиг чырыдылышкын кабинеттериниң эргелекчилери, организакчылар пропагандистер-биле өөредилге чылын организастыг доозарының талазы-биле тускай семинарны эрттирген.

Түңнел кичээлдер-биле чергелештир партия организациялары эрткен өөредилге чылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрү чугула. Чүге дизе СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында» доктаалынга дүүштүр баштайгы базымнар, шенээшкиннер, дилеп тывыышкыннар болгулаан болгай. Кала, кандыг хевирниң өөредилгезин организастап чорутса, түс-түс коллективтерниң ажыл, амыдыралынга таарымчалыг болурул дээрзи чоорту билдинип келчидар. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң шынарын, дээштиин бедидер дээш, кичээлдерни эрттирериниң чаа аргаларын, хевирлерни нептередир дээш шудургу чүткүүшкүннерни республиканың партия организациялары, пропагандистер кылгылаан. Ынчалза-даа четпестер, бергедээшкиннер, чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа хөй. Ынчангаш өөредилге чылының түңнелдерин парткомнарның, партия эге организацияларының, пропагандистерниң район, хоорай хуралдарынга бүгү талалыг, шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көрзе эки. Эки ажылдаан пропагандистерге чылыг сөстерни чугаалаар, оларга бүгү талалыг деткимчени көргүзер херек.

Өөредилге чылының төнери билек, чаа өөредилге чылынга белеткели дораан чорудар. Партия организациялары келир чылгы политиктиг школаларның, семинарларның, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгелерниң школаларының чижек четчелээшкинин чорудар. 1988—1989 өөредилге чылында кижи бүрүзүнүң өөренир школазы амдыгаштанына билдингир турар ужурлуг. Партия организациялары, ажыл-агый удуртукчулары, профэвилел, комсомол комитеттери чайгы үеде школалар болгаш семинарларның пропагандистериниң өөредилгезин организастаар, өөредилгениң материал-техниктиг баазазын экижидер хемчеглерни баш удур алза чогуур.

Чайгы үеде бүгү идей-кижизидилгелиг ажылды партияның чаартыкчы политиказын, эде тургустунуушкунуң революсчу утка-шынарын, демократчылалганы, ажык-чарлыг чоруктуң, дүргедедиишкинниң ханы утказын чедир тайылбырлап, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын өөрениринче ажылчы чоннуң партия организациялары мобилизастаар апаар.

Болат-оол ЧЫМБА.

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдылышкын бажыңының эргелекчизиниң оралакчызы.

Туттунуп турар цемент заводунда ажылдар уламчылавышаан. Шагаан-Арыг хоорайдан заводче барган чалдаан орукту бо чылын асфальтылаар, а дой-довурак карьеринче орукту кылып доозар.

Заводтуң баштайгы өргеннери кадаттынган. Белен продукция корпузунуң тавааи салыр улуг оңгар састынган. Амгы үеде заводтуң бетон хериминиң тудуун доозуп турар.

ЧУРУКТА: цемент заводунуң дирекциязының ажылдакчылары Владимир Курчатов, Лидия Данчук болгаш Иван Прохоров.

Кодур-оол ОЮННУҢ фотозу.

Үндезин реформаның оруу-биле

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Бай-Тайга районда «Кара-Хөл» совхоз—мал ажыл-агыйлыг. Алыр орулгазының шуптузу оон кирер. Сөөлгү чылдарда малының баш саны чоорту эвээжеп, күрүнеге эът, дук дужаар планнарын күүседип чадап, экономика талазы-биле берге байдалдарга таваржып келген.

Бо чылдың январь 1-де аңаа 2701 инек, сарлык, 441 чылгы мал болгаш 14963 хой, өшкү санаттынып турган. Чүгле бирги кварталдың баштайгы айларының отчёдун ёзугаар алырга, чаш төлү-биле кады 1156 шээр мал, 49 улуг инек, 4 аът өлүп хораан. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге, мыйыстыг бода малдың чидирии 13, шээр малдыы 933 башка көвүдээн. Улгаттыр каттышкан «Аржаан» хойжу бригадазы 4074 төрүүр хоюндан дөңгүп-ле 2942 хураган алган.

Чудаңгы мал көк сиген үнгүже өлүр деп, малчын кижилер чугаалажыр. Ынчангаш коданнарда улуг, биче малдың чидирии хүн бүрү немежип турар.

Бирги кварталда күрүнеге 28 тонна эът дужаар планынга сарлык шарыжыктарын шилип садып, 16,8 тоннага чедиргеш, ортумак болгаш оон ору деңгилделиг мал чогундан ара соксаан.

Чылдагааны чүдел? Кажаа хораа четчир, ишти кургаг болгаш чылыг, халдавырлыг аарыглар-даа турбаан, чиртир чем чогундан арып баксырааш алдыртпайн барган.

Совхозтуң чамдык удуртукчулары, тускай эртемниглери тургустунган байдалды хар улуг чагганынга чарбыыр хөөннер бар. Ол окта шын эвес. Өдектен мал одарже үне албас хире хар-даа чагбаан, улуг соок-даа, үргүлчүлелдиг хат-шуурган-даа болбаан.

Пенсияже үнзе-даа, ажы-төлүнүң, боттарының хөй малын өскелерге үлегерлиг кылдыр мэнди өстүрүп чоруур кырганнар бар. Оларның салгалы Мандыл-оол Иргит, Херел-оол Кужугет, Дажы Хертек, Санчы Салчак, Калин-оол Хертек, Данзын-оол Хомушку ында нийтиниң малын малдап, чылдан чылче эки түңнелдерни канчап чедип ап турарыл?

Бо айтырыг удуртукчуларны, тускай эртемниглерни бар янзы бодандырар ужурлуг. Чажыды билдингир — малды чайгы үеде эки семиртип, четчир чем баазазын тургузуп алырында. Ол дугайын журналист Буулар Аракчаа биле «Кара-Хөл» колхозка үр үеде даргалап чораан, пенсионер Манзырыкчы Ооржак «Шын» солунуң арыннарынга бодалдарын илередип, ажыктыг арга-сүмелерин база киирген болгай.

Чоокта чаа аңаа чорааш, совхозтуң чамдык кижилери-биле чугаалаштым. Оларның бодалдарын допчулаарга мындыг.

Х. Б. Шыырап, кол экономист:

— Мээң төрүттүнген, өскен черим бо. Баш удур бодамчалыг план, чаңгыс дем-биле ажылдаар болза, өске черден диленип, артык чарыгдал үндүрбейн, мал чемин белеткеп алырының аргазы бар. Эрги хонаштар орну, арга-ыяш иштинде хөй сигенни долгааш, кургады азып ап болур. Ажыл чок кижи хөй болганда, амгы звенолардан чүге тургузуп болбазыл? Өгбелеривистиң холдары-биле арык-буга үндүргеш, суг аксып, тараа, сиген тарып чораан черлери ажыглаттынмайн турар. Кышка удур малывыска онаштыр 3 чем единицазы белеткээш, хөй мал чидиргенивис—ажыл-агыйжы эвес чоруктуң херечизи-дир.

Х. А. Алдын-оол, кол бухгалтер:

— Мал чеминге 229 муң рубль чарыгдаттынган. Өвүрнүң «Торгалыг», Улуг-Хемниң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтардан болгаш өске-даа черлерден тараа саваңы, сиген садып, ынаар ажылчын күжү октап, машина-балгат ажыглаваан болза, чарыгдал эвээш үнер турган. Улуг-Хем девискээринге саткаш, ажылчыннарывыс күжү-биле пресстеп белүп каан 43 тонна сула саваңын чүдүрүп алыр дээш баарга, чок болган. Аңаа безин хөй акша үнген, ону буруулуг кижилерден төлетпээн. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчээн үеде иштики курлавырын ажыглавайн, мынчаар ажылдаар болза, акша-хөреңгини кайын тывар.

Х. Ч. Агбаан, ажылчын:

— Ажыл-агыйжы эвес чорукту бодааш, кижиниң кылыы хайныр. Эрткен чайын, күзүн Дапсы хемниң баштарында Узун-Ой, Ара-Ой деп черлерниң сигенин ажаап албаның санаваска, суурувус чоогу, машина оруунуң чаны Кожээлиг-Хову, Борлуг-Ховунуң кезии база чыдып калган, Ак-Кара-Сугга тараар 9 га суланы мал чээн. Кара-Хөл бажынга 3 га тергиин эки үнген суланы ийи кижи ажаап чадап турувуста, хар адаанче кире берген.

Өске кылыр ажыл бар эвес, совхозтуң удуртукчулары кижи күжүн организастап шыдааны ол-дур.

Х. Д. Ооа, директорнуң мал чеми бүдүрер талазы-биле оралакчызы:

— Ажылга чоокта томуйлаткан, деткимче чогундан хомудап чадап тур мен. Кол инженеривис Павел Хертек ховуже үнер техниканы септевээн. 12 тракторнуң чүгле 6-зы ажылдаар аргалыг. Тараа чаштырар машинаның бирээзи септеттинмээн, андазын база чедишпес. Үстүү-Шивилиг, Ортаа-Ховуда бугалар дестеринде сай тырылган, Сукпактың суггарылга системазының кыдыгларынче суг чара тептелген, ону септээр бульдозер үрелген, 6 суггатчының идии безин чок. Тарылга шөлдеринче чемишчидилге төктүнмээн.

Эде тургустунуушкунуң болгаш ажык-чарлыг чоруктуң амгы үе-чадазында ында ажылдап турар кижилер иштики курлавырны ажыглавайн турарын чөптүг-биле чугаалап турарлар-дыр.

Совхоз малынга кышка удур 1810 тонна чайгаар үнген сигенни, аңаа немей 540 га черге көк-суланы тарааш, 1 гага онаштыр 10 центнер дүжүттүг алыр дээн эресгей сан-чурагайлар бар. Ону кажан, кайын, канчаар, кымнарның күжү-биле белеткээр дугайында тодаргай саналгалар чок. Өске черлерден 380 тонна сиген, азы тараа саваның немей диленир эрги чаңчылын планда киирген болду. Шак моон алгаш көөрге, эрткен чылдарда байдалды, ооң ужуктарын ажып эртер талазы-биле чаа дилээшкиннер кылбайн, эрги хөөннерден үштунмайн турары илден-дир.

Бо чылын эдип кылган арык-буга, ажыглаан чаа черлер база көзүлбес. Чамдык черлерге чаңгыс болгаш хөй чылдыг сиген тарыыр талазы-биле сүмелер ам-даа боттанмаан.

Семиртилгени хынаар сорулга-биле малды ыяап-ла деңзилээр херек. Ынчан малчын бүрүзүнүң харыысалгазы бедиир.

Совхоз дирекциязы (А. Ч. Хертек), партия комитеди (секретары И. К. Салчак), кедээ Совет күускому (даргазы Н. С. Кужугет) нийтиниң малынга быжыг чем-суурун тургузарда, иштики курлавырын долу ажыглаар, ажыл-агыйның экономиказын көдүрер талазы-биле практиктиг хемчеглерни ажылдап кылыр, күүселдезин чедип алырынга кады хөделир ужурлуг.

Александр ХЕРТЕК,
(«Шынның» корр.).

КЕРЭЭ—АЖЫКТЫГ, ОРУЛГАЛЫГ

«Тээли» совхозта керээ-биле ажылдап, быжыга берген коллективтерниң бирээзинге хоочун коммунист Сержи Бовулашовна Хертекке удуртуган өг-бүле звенозу хамааржыр. Ол бичии коллектив ам керээ ёзугаар үш чыл ажылдап турар. Звено баштай-ла 1986 чылда 15 гектар картофель шөлүн совхозтан керээ чарып хүлээп алган. Чаа ёзу-биле ажылдап эгелээн баштайгы звено ол болган. Черле алыс кызымак ажылчын бедик дүжүттү өстүрер дээш звенонуң улузун дыка эвилелдээн. Ооң түңнелинде бир гектардан 90 центнер картофель алыр планын 141 центнер чедирген. Эки ажылдаары—эки чурттаары деп чүве оон-на бо бичии коллективтиң түңнелинден көстү илден. Совхозка картофельден ооң мурнунда ындыг хөй дүжүттү албайн турган. Баштайгы чылда звенонуң 3 кежигүнү чыл төнчүзүнде немелде төлевирге барык 3000 рубль алган, ооң иштинде чүгле пландан ажыр алган продукция дээш төлевир 1560 рубль болган.

Картофельди, ногааны-даа чүгле суггаттыг черге өстүрерин Сержи Бовулашовна эки билир. Ынчангаш олар суггатче частың баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, улуг кичээнгейни салыр.

1987 чылда 15 гектар картофельдиң шөлүнге немей ук звено 3 гектар ногаа аймаан база тарып өстүрген. Ынчангаш оларга бир трактористи база быжыглаан. Ол ийи культура талазы-биле планның даалгазын звено база-ла ажыр күүсеткен. Бир кижиге онаштыр 13384 рубльдиң продукциязын бүдүрер тургаш, херек кырында 20563 рубльдиин дужааган.

1988 чылда дүжүт алырынга С. Б. Хертектиң звенозу хынамчалыг белеткенген. Черин суггарып турар. Үрезиннерни, өзүмнерни белеткеп алган.

Александр НААДЫР-ООЛ.
Агроүлетпүрккомнуң улуг экономизи.

ОЛ АҢАА БҮЗҮРЭЭН

Данзын-оол Дамбаевич Хомушку — «Кара-Хөл» совхозтуң хоочун ажылчыннарының бирээзи. Ол баштай колхозка, ооң соонда совхозка 20 ажыг чыл чолаачылааш, сөөлүнде малчыннаа-ла он чыл чеде берген.

Бо чылын хар кылын, соок улуг болза-даа, кадарган малын хүр-менди ажырган. Хоюн ыракы чайлагларга семиртип, кажаа-хораазын чылыглап, мал чемин четчир кылдыр белеткеп алыр болгаш ол чедиишкинниг ажылдап чоруур.

Мурнакчы малчын бо чылдың эгезинде өг-бүле керээзинче кирген. Малының баш санын бүрүн камгалаар. 393 килограмм дүктү кыргааш, дужаарын, 4,2 тонна немелде деңзини алырын, 30 тонна сиген болгаш көк-суланы бодунуң күжү-биле белеткээрин керээде айыткан. Ажыл төлевиринден аңгы көрдүнген 5100 рубль түңнүг чарыгдалды эвээжедирин, кажаазын боду септеп алырын база автотранспорт ажыглаарындан өйталаарын Данзын-оол Хомушку шиитпирлээн.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга солун болгаш эки түңнелдиг болур дээрзинге ол бүзүрелдиг.

Александр САНДАН.

ИЙИ-ҮШ ХҮН...

Чадаана АТБ-зи пассажирлер аргыштырар талазы-биле дыка четпес ажылдап турар. Автобүдүрүлгениң ажылында четпестерни моон мурнунда чаңгыс эвес удаа солунга бижип келген. Маңаа бадыткал кылдыр мындыг бир чижекти киирип көрейн. Бо чылдың март 24-те, Алдан-Маадыр суурга ийи хонук иштинде келбейн туруп-туруп, келген автобуска арай боорда сыңмарлажып чораан. Чадаана АТБ-зиниң начальнигиниң ажылдаар черинге албан-биле чедип чордум.

Автобустар 2—3 хонукта келбейн турарының чылдагаанын билип алыр дээш, даргазының ажылдаар черинге чорааным ол. Баарымга дарга чок болган. Кол инженер Бокарёв болгаш кол экономист Соднам-биле ужуражып, чугаалашкан мен.

АТБ-ның пассажир аргыштырар 21 автобузунуң 14-ү суурларже пассажирлер дажыглап турар-даа болза, чамдык суурларже 2—3 хүн барбайн баар-дыр. Ооң чылдагаанын АТБ даргаларындан айтырарга, оларның харыызы мындыг: «Автобустар үрелип турар». Мээң барганым ол хүн 7 автобус септелгеде турар чорду. Чылдагааны база-ла артык кезектер чогу.

Автобустарның үрелип турар чылдагааны чамдык чолаачылар машиназын камнавайн турарында. 24—25 кижи олурар ужурлуг автобуска 60—70 кижини сыймарлаштыр тырып алгаш, халдып турарга чаа-даа машинаның мотору шыдашпайн баар ыйнаан.

Пассажир аргыштырылгазының талазы-биле шак ындыг бергедээшкиннерни болдурбас, чоннуң негелде-хомудалын чөптүг-биле шиитпирлээрин үе негеп келген. Ынчангаш «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкыны Чадаана АТБ-ниң ажылын үргүлчү кииң контролюнга тургузуп, пассажирлер дажыглаар автобустардан немей бээрин өөренип көөрү чугула деп бодаар мен.

Григорий КОМБУ
Алдан-Маадыр суур.

Кичээнгейге алыңар

ЫНЧААР ТУТКАН ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Чамдык ыяш бажыңнарның кышын кижи шыдавас хире соок болурунуң чылдагаанын билир силер бе? Бажыңнарның чурттакчылары соок болганынга хомудап, ыңай-бээр билдириишкин бижип турганын көрген силер бе? Таварышканыңар, боттарыңар-даа чурттап турганыңар чадавас. Эрткен кышын Каа-Хем суурда Агроүлетпүрккомнуң нийти чуртталга бажыңының чурттакчыларының өрээлдерде соок бооп турарының дугайында коллективтиг хомудал-билдириишкинин көргеш, ачамның шаанда чурттап турган бажыңывыстың кургаг штукатурка артында хап кааан манзазын хооруп турганын сактып келдим. Ону хооруп тура, ол ону хап турган кижилерге дыка-ла кыйланып, мындыг ажыл дээш оларны шиидер херек деп органын утпаан мен. Эң сөөлгү манзаны адырган соонда бажыңның бир талазы билдингир-ле чыырлып бады барган. Ону көргеш, бистиң кожавыс база бажыңының кургаг штукатурка тудуп турганы манзаларын хоорган.

Чылдагааны чүдел? Чаа-ла эптел тутkан брус бажыңнарны иштинден кургаг штукатурка-биле, даштын хаарыылдаан манза-биле ыяк шып кааптарга, брустары кургааш, аразы хос туруп каап турарында. Ужуру болза, кургаг штукатурканы кургаан брустар чыырлып бадарга кады бадып турар ындыг кылдыр таарыштыр кылган турар ужурлуг. А даштыны хаарыылдаан манзаны бажыңның ханалары кургааш олуруп кире берген турда ынчан кагар болгай.

Шаанда тудугжулар ажылдап, хелезиленип чеде берген байы харам болур болза, чудуктар аразынга «шабашка» дээр орген суп кааптар турган, оортан-на ындыг сес тывылган боор, ам бистиң тудугжуларывыс ол арганы ажыглаан-биле демей, кижилер доңуп-доңуп турар буу-хаа бажыңнар тударга ону чүү деп адаар боор. Ажылынга карыысалга чогу, чүгле хүн эрттирип, акша-шалың дээш ажылдап турары ол эвес бе? А удуртукчулары база-ла бажың чүгле дүрген дужааттына берзе чүү хамаан деп бодап, шын эвес тудуп кааныңче карак халыптап алган дег, эскет чоктап олурары ол ыйнаан.

Ынчаар туткан бажыңнарның чурттакчылары чурум ёзугаар чылыглап кылган бажыңнарның ээлеринге бодаарга, ийи-үш катап хөй от одаар, хөмүр-даш садар, агаар ыштаалдырар бооп турар. Оон-даа берге чүве чүл дээрге ындыг бажыңнарга уруг-дарыг, улуг кижилер-даа болганчокла аарыыр, чөдүрер, бюллетеньнээр... Тудугжулар тудуг чурумун сагываска кандыг салдарлыг болуру билдингир ышкажыл, а ол чурумнарны сагыырын кым хынаар, контрольдаар ужурлугул, ол кижилер база буруулуг эвес бе? Бо талазы-биле кымдан шыңгыы негелде салып, кым шынны тывар ирги?

Андрей ШУМОВ.
Каа-Хем суур.

ХОО-ТАРААВЫС КАНЧАП БАРГАНЫЛ?

Аъш-чем программазын боттандырарының бир кол кезээ—тараа бүдүрүлгезин көвүдедири болур. А тараа дээрге чүгле кызыл-тас, арбай эвес-ле болгай. Чиңге-тараа деп магалыг чемивис кайыл? Бо культураже черле сөөлгү үеде кайы-даа ажыл-агыйлар сагыш салбастаан-дыр. Шаанда араттар база колхозтар тываларның хоо-тараа дээри чиңге-тарааны аажок хөйнү тарып чорду. Чиңге-тараа-даа болза, ол аңгы-аңгы сорттарлыг. Амгы үеде бистиң чамдык совхозтарывыстың тарып турары чиңге-тараазының үнүжү-даа чегей, амдан-сүзүнү-даа бир янзы: мурнунда тарып турганывыска четпес деп, мен-не ынчап бодаар мен. Чиңге-тарааны тарыза-даа, оон ажаалда-хайгааралы бисте аажок багай, электен-не кескеш, өлүглендир агартыр кадыргаш, оон бастырарга, чүү боор, колдуунда-ла хавыкталыр-дыр.

Чиңге-тарааны мен шаанда тарыжып, ажаажып чордум. Оон быжары база үелерлиг. Тоорук ак-сай чеде бээрге, көк-хевек болур, тоорук шуутла кара-сай апаарга, чиңге-тараа-даа ылап быжар — ындыг боор чүве. Мен тараачын кижиниң оглу мен, ам 62-лер бар чор мен. Чиңге-тарааны тарыырын, өстүрерин, ажаарын аажок эки билир мен.

Ам бистиң совхозтарывыс чиңге-тарааны тарыза-даа, олче сагыш салбас, ону четче быжырбас, чиг турда-ла кезип кааптар апарган. Ынчангаш мен орта аажок хомудаар мен.

Чиңге-тарааны арай орайтап, майның 20-ден соңгаар тарыыр ужурлуг. Оон башка соокка алзыптар. Мурнунда араттарның тарып турганы чиңге-тараазының чаагайын черле магадаар мен. Та чүү деп сорт чүве ол? Ол сорт ам канчанганыл? Ону катап тарыырының аргазы бар бе? Бистиң специалистеривис — агрономнар, улуг назылыг кижилер ону билир ужурлуг. Ындыг чаагай сортту черле канчап ынчап солуп каапканы ол? Маңаа кым буруулугул?

Чиңге-тарааны катап көвүдеди тарыыр, оон эки сортун тывар дугайында «Шын» солунга ол-бо черлерден улус бижип турар, аңаа харыы чүге чогул? Үнүштү база дириг амытаннарны-даа, олар чидер деп ховартай берген болза, «Кызыл дептерге» киир бижиир, ол үнүштү азы дириг амытанны камгалаар дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турар болгай. Бистиң чиңге-тараавыс ам кайдал?

Соктаан чиңге-тарааны чон аажок сонуургаар, ол дээрге, дорту-биле чугаалаарга, тыва улустуң национал чеми болур. Шынап-ла, ону өремелеп, хөөдүп чииирге кайы хире ийик? Шаанда Тывага улустуң тарып турганы чиңге-тараазы үш янзы боор чүве: сарыг-тараа, кара-тараа, чиңгир кара-тараа. Аңаа кара-тараа элезиннелчек черлерден аажок үнер, агбагар баштыг, саваңы чымчак, малга дыка таарымчалыг.

Мен эрткен чылын оода бир-даа демир-хуун болза, чиңге-тараадан тарып көрейн адырам дээш, бүдүн Улуг-Хем райондан үрезин тыппаан мен.

Амгы үеде керээ-биле ажылдаар, бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, чиңге-тарааны бир өг-бүле азы звено эвилеңдежип алгаш, тарып өстүрер болза дыка эптиг апарган. Районнарга база Кызылга-даа ярмаркалар болганда, кайы-бир ажыл-агый соктаан чиңге-тараа эккээрге, улус ону аажок алыр, айтыртынар болур чораан. Ол хамаанчок, садыг-магазинде чиңге-тарааны (крупаны) чамдык улус садып алгаш, ону тываларның аргазы-биле сугга соолдура хайындыргаш, бичии хооргаш, оон согаашка соктап ап турар болгай. Ёзулуг чиңге-тараа дээш улустуң сонуургалы ол хире улуг-дур деп чугаалаар бодаарым бо. Чамдык ийи-чаңгыс совхозтар чиңге-тарааны тарааш, ону улуска садып турар деп база дыңнаан мен. Ол черле эки херек-тир. Эң ылаңгыя малчыннарга дыка таарыжыр чем ол-дур. Ол үрелбес болгай. Чиңге-тарааны тарып өстүрерге аъш-чемге курлавыр ышкажыл.

Мурнунда тыва улустуң тарып турганы чиңге-тараазының үрезинин тыпкаш, ону тарааш, садар, чонну хандырар болза, ындыг удуртукчуга, агрономга чоп өөрүп четтиргенин сеткилиниң ханызындан илередир апаар. Мен-не ынча деп бодаар мен. Ындыг эки сорттуг үрезиннеривисти «чидирип алганывыс» ол бе? Олар ам кайдал? Чөгенчиливисти деп бодап, сагыш аарыыр чор мен. Чиңге-тараавын ындыг магалыг сорттарын тыпкаш, ону тарып өстүрүптер чаңгыс-даа совхоз бисте ам чок чүве бе, кай? Бо талазы-биле специалистерниң, комчукчуларның санал-оналы чүү ирги?

Андрей ЧҮЛДҮМ-ООЛ.
Улуг-Хем район,
Арыг-Бажы суур.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР
САНАЛДАР, ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕР, АЙТЫРЫГЛАР

ЭКИ БАЙДАЛДАР

Эргим редакция! Бистиң бо чагаавысты эдип-чазап, сайзыраткаш, солунга үндүрериңерни диледивис. «Тыва кобальт» комбинаттың дирекциязы бодунуң ажылчыннарының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш сеелгү үеде боттуг хемчеглерни ап турар апарганын кижи бүрүзү эскерип билип турар. Комбинаттың ажылчыннарын болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларын чурттаар оран-бажың-биле хандырып турары черле эки.

Ажылчын кижи ажылын дооскан соонда чунуп алыр душтарны цех бүрүзүнде кылганы таарымчалыг. Улуг механик Геннадий Григорьевич Картовенконуң удуртулгазы-биле гидрометаллургия цегинде буска кирер, эштир черлиг чунар-бажыңны эртиен чылын туткаш, ажыглалга киирген. Хүнзедир ажылдааң кижилер маңаа эки чунуп алырга, кижиниң кадыынга, дыштаныр дыжынга дыка идиглиг, ажыктыг боop турар.

Ажылдың берге участоктарында ажылдап турар ажылчыннарга хүнде халас чемненир талоннарны база берип турар. Бөдүүн ажыл-ишчи бистерниң дугайында партия, чазактың хүн бүрүде салып турары ада сагыш салыышкынының ачызы-дыр деп билип турар бис. Ажыл шагындан хостуг үезинде ажылчыннарның дыштанылгазын чөп организастаарынче кичээнгей база улгаткан. Шыдыраа, домино, теннис, бильярд ойнаар черлерни тускайлап берген.

Комбинадывыстың мырыңай чанында чемненир столоваявыс база бар. Ону № 2 столовая деп адап турар бис. Аъш-чем-биле хандырылгавыс эки. Столовая улуг делгем залдарлыг. Ооң иштп, дашты үргүлчү арыг-силиг турар. Маңаа хары угда 100 кижи чемненир олуттуг. Ол-бо аргышкан чон база-ла бистиң столоваывысча аъштанып-чемненгеш, черүүн бүдүрүп ап чоруп турар. Поварларның кылган чеминиң амданы база эки. Кылып турар чемнериниң ассортиментизи янзы-бүрү. Манчы, хуужуур, боова, боорзак, тыва шай үргүлчү турар.

Людмила Ивановна Казакованың удуртуп турары бо столованың коллективи онаашкан ажылынга ээ-харыысалгалыг, ак сеткилдиг. Столовая эртенгиниң 6 шактан кежээкиниң 17 шакка чедир ажылдап турары бистерге ажылчыннарга дыка эптиг боop турар. Амданныг чемнерни бистерге кылып берип, бараан боop турар поварларывыс Людмила Олекина, Людмила Мартынова, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң эдилекчизи Матена Нам-Сюрюн, Зоя Куулар, Чечек Сотпа, Валентина Блинова болгаш өскелерге-даа өөрүп четтиргенин кижи бүрүзү илередип турар.

Ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кижи факторунче чогуур кичээнгейни салып турарының ачызында кижи бүрүзү хөл дыңзыг ажылдап турар. Бо чылдың эрткен айларының планныг онаалдаларын комбинаттың ишчилери чедиишкинниг боттандырган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын телептиг ажыл-иживис-биле уткуур дээш чарышты улам калбарткан ажылдап турар бис.

Доржу ОНДАР,
Николай ДОНГАК.
«Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыннары.

Пассажирлер аргыштырылгазының айтырыглары

АРГЫЖАРДА ЭКИ-ДИР

Хүндүлүг редакция! Иркутск областың Усть-Илимск хоорайдан чагаа бижип ор мен. Амыдыралывыстың аайы-биле мында келгенивистен бээр бир чыл ажып тур бис. Бодум Усть-Илимск ГЭС-тиң № 10 уруглар садында ажылдап турар мен. Чоокта чаа ээлчеглиг шөлээм үезинде уругларым-биле кады өскен-төрээн Мөңгүн-Тайгамга чордум.

Мугур-Аксынга чыл ажыг үе иштинде чорбаан улус бис. Бо үениң иштинде суурувус дыка-ла өскерилген, аяншынчы кирген, тудуг-сууру сайзыраан, чаа-чаа бажыңнар немешкенин эскердим. База бир чаа чүүл— чурттуң кайы-даа хоорайларынче ужар самолёт билеттерин Мугур-Аксындан садып алыр кылып кааны аргыжарынга дыка-ла эптиг болган-дыр. Баар, кээриниң билеттерин садып ап болур апарганы эки-дир. Мооң мурнунда чылдарда самолёт билетин ыяап-ла Кызылдан чагыдар турган болгай.

Мугур-Аксында самолёт хондурар шөлдүң начальниги Дамба Салчакович Доржу улуг-даа, бичии-даа кижилерге эвилең-ээлдек. Аэропорттуң ажылын экижидеринге, пассажирлерге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга Д. Доржунуң киирип турар үлүг-хуузу улуг-дур.

Клара САЛЧАК.

ТААРЫМЧАЛЫГ-ДАА БОЛЗА...

Кызыл хоорайның кудумчуларында чорүп, пассажирлер аргыштырып турар автобустарның доктаар черлериниң дугайында сагышка болганчокла кирип келир чамдык бодалдарым бижип орарым бо. Хоорай иштинге чоруур автобустарның доктаар черлерин немей тургусканы чоннуң ыңай-бээр чоруурунга таарымчалыг болу бергенинге чон өөрүп турар. Тодаргайлаарга, № 6 маршрутта чоруп турар автобустар «Востоктан» үнгеш, Кочетов кудумчузун куду баткаш, мурнуу микрорайонга, № 1 маршрутта автобустар «Автовокзал» тавараш аэропорт чедип турар. № 10 маршрутта чоруп турар автобустар «Почтадан» үнгеш, «Пионер» кинотеатрны таварып Бухтуев кудумчузу-биле чоруур. Ол чонга эптиг-дир харын. Самолётка билет садар агентство чанында автобус доктаар черни тургусканы черле эки боop турар. Мооң чанында ясли-сад болгаш 15 дугаар школа бар. Ынчангаш өөреникчилерге-даа, уругларын ясли-садикке чедирер ада-иелерге-даа аажок эптиг болу берген.

Ынчалза-даа амыдырал хандырылгазының база уруглар албан черлериниң туруп турар черлериниң чоогунга автобус доктаар черлериниң чок боop турары хомуданчыг боop турар. Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң, мебель фабриказының, харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң автобаазазының удуртукчу ажылдакчыларындан айтырыг, дилег кылыр дээн кижилер ээзи ырак черлерге чадаг кылаштажып турар. Эмнелге хоорайжыгажының чоогунда бичии уругаар эмнелгелери база хөй. Эмнелге чоогунда кудумну кежир үш ясли-сад бар.

Автобус доктаар черлериниң аразы ырак боорга, кышкы үеде улуг-даа, бичии-даа кижилерге бергези кончуг боор чораан. Эрткен чайын республика эмнелгезиниң чоогун казып турда, автобустар Колдуунда Чүлдүм кудумчузу-биле чорааш, мебель фабриказының чаны-биле эртип турда, аңаа автобус доктаар чер турду. Уругларның соматика салбырының чанынга база автобус доктаап турган. Уруг-дарыын амчылеткен кижилерге дыка таарымчалыг, ол аразы 15-20 метр чоок-даа турду-ла.

Чоннуң өөрүшкүзү чоорту өжүп эгелээн. Чүге дизе, автобустар эрги оруу-биле маңнажып эгелээн. Мооң түңнелинде улуг-даа, аныяк-даа ие кижилерни көөрге, шала элээди уруун соонда эдерткен, бичезин холунда кедүрген, оон шала улуун бир холу-биле четкен чоруурун бо-ла көөр-дүр мен. Чамдык ада-иелерниң чугаазын дыңнаарга, кээргенчиг-даа боор чүве чорду. Оюн Күрседи кудумчузунуң бажында чурттап турар кижилер дыка бергедеп турар. Олар автобустарны база үр манаар. Мында чурттап турар кижилерниң уругларында 3 дугаар школада өөренип турарлары база бар. 10 дугаар школага чедир автобус-биле келгеш, аңаа дүшкеш, 3 дугаар школага чедир чадаг бастырып турар өөреникчилер мырыңай хөй. Чамдык өөреникчилерниң чүктээн сумказы безин бодундан улуг болгулаар-дыр.

Автобус доктаар черлерни бичии өскертпес болза, улуг, биче-даа кижилерге дыка-ла халалыг апар чыдар. Оюн Күрседи кудумчузунуң чоогунда эрги хээрлер чаны-биле машина маңнаар оруктар-ла хөй. Бо дыка-ла хайымныг, дүвүреңниг чер. Мында шимчээшкин улуг боop турарындан машиналарның эртерин манап тургаш, өөреникчилер кичээлдеринден, бичии уруглар ясли-садтан бо-ла озалдап каар.

Мээң сагыш-сеткилимни дүвүредип чоруур бо айтырыгны улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күскомун өөренип көрзе чугула. Дөрт саналым чүл дээрге, мебель фабриказының чоогунга кудумчу кешпес черге автобус доктаар черден тургускаш, «Восток» автобус доктаар черден үнген автобус 5 дугаар маршрутта чоруп турар автобустуң оруу-биле чорааш, садыг баазазын таварты автоорук техникумунуң чанында автобус доктаар черден ээп турар кылдыр кылза кандыгыл?

Севек ИДАМ.

ЧАДАГЛААН ПАССАЖИРЛЕР

Тес-Хемниң Берт-Даг суурнуң Найырал кудумчузунда «Гостиница» деп бижиктиг ак бажың баарында кыштың соогунда, чайның изиинде бөкперлежип алган турар мөөң чонну эрткен-дүшкен кижилер элдепсинип көөрү чадавас. Байыр-наадым болган чер бе! Азы базаар-садыг келген чүвези ирги бе! деп, бодай бээр магатчок. Кайын ындыг боор ийик. Орук-суур чоруур дээш, олурар автобус манаан чон-дур ийин. Автостанция болур бажың-даа, автобус доктаар чер деп бижип кааны бижик-даа Берт-Даг суурда чок.

Ыңай-бээр аргыжар дээн кижилерге автобус билединг садыдакчы бажыңының ажылдакчызы ооң эжиинге садып турар. Хаарып каар кыштың соогу, чалыныг изиг, чаъс-бораң-даа чоннуң шимчээшкинин соксадып шыдавас. Ынчангаш чон ажык дээр адаанга дидирей-дидирей, автобус манаар ужурга таваржып турар. Кыштың цыккылама соогунда доңа-доңа, автобус манаан пассажирлер доозазы чоруй баар болза, чоруу чогуп, бүткени ол-ла боор ыйнаан. Ындыг чүве кайда боор.

Чаа маршрут ёзугаар аргыжылга эгелээн соонда, бертдагжылар берге байдалда таварышкан. Чүү чүвеге бергедей бергеннери ол! Кызылдан келир автобус Самагалдай — Берт-Даг—О. Шынаа, а оон улай Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозтуң төвүнге чедер апарган. Оон кээрде, Берт-Дагдан кижи сыңар арга чок кылдыр тырлып алган болур. Берт-Даг чону 5-6 кижи автобуска кирзе кирер, кирбээннери чоруп чадап, чадаглап каар.

Автобуска олут тыппаан, артып калган уруг-дарыглыг кижилер, назылап-кырааан пассажирлер бажыңнарынче базып чаныптар. Артканнары чоннуң чоон оруунче базыптар, аңаа эртен-дүшкен машиналар «бадылап» тура хүнээзри база бар. Самагалдайга арганып чорааш чеде бергеш, чорууң бүдүрүп алган берт-дагжылар дедир чанарда база кара хилинчээн көөр. Самагалдайда автостанция кассири баштай-ла Ак-Чыраа, О. Шынаа баар пассажирлерге билетти төндүр садыптар.

Алыксак-чиксек, артык кончаа киирип алырын бодаар, «көпеектиң ажылын биле берген» чолаачы таварышса, автобуска сыңчыр шаанче кижилерни тырый олуртуптар. Бүт кырында кижилер база эндериг болур. Ынча хөй кижи автобуска сыңар эвес. Орукче базып олурганың-на дээре.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төвү Берт-Даг суур районда эң хөй чурттакчылыг суурларның бирээзи. Аңаа автостанция бажыңын тудар, чоннуң аргыжылгазынче чогуур кичээнгейни салыр үе черле келген.

Чаа тургустунган «Таңды сыны» совхозче амдызында автобус чорувайн турар. Совхоз ажыл-ишчилери бодунуң автобузу-биле дажыглап турар. Бо совхозче автобус чорууру чугаажок. Кызылдың пассажир автобүдүрүлгезиниң удуртукчулары Тес-Хемче хүннүң-не ийи автобустан чорудар, а ол ышкаш ол автобустарның маршруттарын чонга таарымчалыг кылдыр эде тургузар дугайында айтырыгны өөренип көрзе чогуур. Харын-даа немелде үш дугаар автобусту пассажирлерниң санын барымдаалап чорударын өөренип көрзе чүл? Тес-Хем районунуң баштаар чери Самагалдайда автостанцияга буфет ажыдарын база шиитпирлезе чогуур.

Биче-оол ДОЮНДУП.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЭГЕЛЭЭРИН ДУГУРУШКАН

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның чазаа болгаш боо-чепсектиг контрреволюцияның баштыңнары аткылажышкынны шуут соксадырының дугайында дөрт чугаалажышкыннарны май 25-те катап эгелээрин дугуржуп алганнар. Нуэва Никарагуа агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ол шиитпирни республиканың даштыкы херектер министриниң оралакчызы Виктор Тиноконуң болгаш контрастың төлээлекчилериниң Майамиге болган ужуражылыышкынының үезинде хүлээп алган.

Нуэва Никарагуа агентилелдиң демдеглеп турары-биле алырга, сеелгү неделяда контрреволюцияның бөлүүнде чорулдаалар улуу-биле чидиглен-ген. Контрастың хүрээлелинде тайбың таварыштыр шиитпирлээриниң талалакчыларының болгаш Никарагуага удур дайынны үргүлчүлээрниң талалакчыларының аразында удурланышкак чүүлдер тыпты берген. Каттышкан Штаттар контрреволюсчу шеригниң шуут буурап дужарын болдурбас болгаш «Никарагуа демократтыг күштер» дээр террорисчи бөлүктүң баштыңының божаңнай берген туружун быжыглаар дээш бүгү-ле болдунар чүүлдерни кылып турар. Ол террорисчи бөлүктү Сомосаның ёзу-чурумунуң үезинде полковник эргелиг турган Энрике Бердумес баштап турар. Тайбың чорудулганың шуут удурланыкчызы ол болуп турар.

НЕМЕЦ ДЫЛДА

ВЕНА. (СЭТА). «Правда» солунуң баштайгы дугаарын Австрияда немец дылда парлап үндүрген. Ону хүн бүрү Австрияга, ГФР-ге, Швейцарияга болгаш БЕНИЛЮКС (Бельгияның, Нидерландының болгаш Люксембургтуң экономиктиг эвилели) чурттарынга чептередип үндүрер. Москвага үнген дугаарда парлаан бүгү материалдарның немец дылга очулгазы болур солунну «Немец дылга хүннүң үнер «Правда» солун» дээр компания парлап үндүрер. Ол компания сеелгү айларда улуг белеткел ажылын чоруткан. Солунуң материалдарын очулдурарын хүн бүрү бедик мергежилдиг 16 очулдурукчу кылыр, фото-чуруктарны болгаш өске-даа чуруктарны Москвадан фототелеграф-биле чорудуп бээр, Москвада «Правда» солунуң редакциязы-биле кады ол солунну Барыын чүкке парлап үндүрүп эгелеп шыдапканывыска өөрүп турар бис деп, совет журналистер-биле беседага компанияның төлээлекчизи Вильфрид Хампе медеглээн. Амдызында ооң тиражы 15000 кезек болур, Бо хүн ону чагыдып алырынга сонуургалдыг муң-муң кижилерни билир бис. Барыын чүкте байдалды ап көөр болза, немец дыл кырында «Правда» солунга информация рыногун чаалап алырынга, аңаа төлептиг черни ээлеп алырынга бүгү-ле аргалар бар, «Совет Эвилелиниң канчаар чурттап турарын, ооң улустары кандыг сорулгаларны күүседир деп турарын» билип алырынга бистиң улустарывыс улуг сонуургалдыг» деп, В. Хампе медеглээн.

Р. РЕЙГАНГА КЫЙГЫРЫГ

КАИР. (СЭТА). Ядролуг чепсектен хостуг делегейни камгалап алырынга болгаш делегей айтырыгларын тайбың арга-биле шиитпирлээринге чаа идиг бээр деп бодап турарывыс төөгүлүг болуушкун —Москвага дээди деңнелге совет-америк ужуражылыышкын-биле холбаштыр бис аңаа кол өзээ палестин айтырыы болуп турар Чоокку Чөөн чүк айтырыынга чогуур кичээнгейни үндүрген турарынга ынанып турар бис. Ол дугайын Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганга кыйгырыында бижээн.

Палестин улустуң тура халыышкыны бодунуң бот-башкартынарынга болгаш хамаарышпас күрүнезин тургузарынга шиитпирлиин коргускен деп, кыйгырыгда демдеглээн. Палестинаның араб улузунуң хөделиишкиннерин израиль эрге-чагырыгларының арааттансыг хемчеглер-биле базарын оралдажып турарын делегейниң хөй-ниитизи болгаш делегей организацияларының буруу шаап турар.

Израиль кожазында Ливанга удур агрессчи хөделиишкиннерин калбартып, палестин баштыңчыларының бирээзи Абу Джихадты өлүргени ышкаш террорисчи хөделиишкиннерни ажыглап турар. Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын дүрген чыылдыраары Чоокку Чөөн чүк айтырыын тайбың болгаш чөптүг таарыштыр шиитпирлээриниң херээнге чугула рольду ойнап боор деп, документиде онзалап демдеглээн.

ХӨЛДҮ ДЫШТАНЫЛГА ЗОНАЗЫ КЫЛЗА...

Оргу-Шөл, Алдан-Маадырларның оңгу-шивээ кылып турганы чери эвес. Ол Сүт-Хөлче Сайыр таварты баар орукта биче суур кирип болгу дег оргу чер. Бора-Тайга суурдан аъттыг Улуг-Сайырга чедир шак хире чоруур. Ол-бо талазындан шерге алган турар шораан хаяларлыг кызаа болгаш кыска хемчигеш чайын шулурадыр агып бадып чыдар. Кыжын ол булуктай бээр. Кызаа черни эртинмес кылдыр дош, булук алы бээр. Аъттан дүшкеш, хая баары-биле туттунуп эртер. Булукту эртерге-ле Оргу-Шөл бо.

Аът-биле безин арай деп эртер черже машина кайын эртер. Сайыр-Аксынга чедир тракторлар мал чемин дажыглап турар. Оон ыру берге. Малчыннар улуг-улуг даштарны боттары чайладып, орукту аштап шаг болганнар.

Бойдузунуң чаражы-даа, малга таарымчалыы-даа аажок. Хөртүк хары карандылап, эрип чыдар ховужукта хойлар чаттылып оъттаан. Эзим кыдыында дөрт-беш баш чылгы мал. Кедээр белде инектер. Шораннардан уларларның алгызы дыңналып турар. Кыштаг чоогунда көк хорумнарны дээскинген кызыл-думчук кышкызы чалымнарга катаптаттынып турган. Шөлде эрте-бүрүңгү өгбелеривистиң тургузуп кааны аъттыг кижи-биле дең чыгыы даш кежээ. Ол бо черниң таңныылы дег.

Хөлче баар орукта, Чайлаг-Орук аксында кыштаг «Сүт-Хөл» совхозтуң аныяк малчыннары Иван, Зоя Донгактарның кыштаа. Бедик тайга кыдыында чыдар Тываның чараш хөлдериниң бирээзи Сүт-Хөлче автоорук кылып болурунуң эптиг черлерин көөр дээш район эмнелгезиниң кол эмчизи О. Ш. Ондар, Бора-Тайга салбырның удуртукчулары Д. Н. Ондар, М. Д. Хертек тайгаже аъттыг чорупкан бис.

Орук дугайында айтырыгны районнуң удуртукчулары кичээнгейге ап, малчыннарның негелдезин ёзугаар тайгаже орукту аштап кылырының хемчеглерин ап эгелээрин шиитпирлээн. Хөл чоогунуң серин, суузун оът-сигенниг чайлаглары орук чогу-биле долу ажыглавайн турар. Ынчангаш малчыннар хем кежилдир Хөндергейже, Ак бажынче, Манчүрекче чайлаглап турар. Фермаларны, аалдарны ырак черлерже көжүреринге хөй чарыгдалдар үнүп турары билдингир.

Хөлге чайлап турар аалдар аъкта чүдүрнүп турар. Машина-балгат сайзыраан бо үеде шаандагы шагда көшкүн ышкаш аът-шарыга чылда дөрт-беш удаа чүдүрнүп көжерге түренчиг-даа. Бир эвес орукту оода шанак, терге эртер кылдыр аштапса, мал чемин, дусту, аъш-чем аймаан малчыннар боттары чедиртинип ап болгай. Далган-тарааны-даа дергилээри дыка берге. Автомагазиннер тайгаже үнүп албас. Чүгле ажыл-агыйның экономиказын көдүреринге эвес, малчыннарның амыдырал байдалын экижидеринге орук айтырыы кончуг ужур-дузалыг болуп турар.

Бо черниң агаары кончуг эки. Кызыл-Тайга баарында Шаараш аржаанының радоннуг суглары хөй-хөй кижилерниң кадыын быжыглаар чери апарган. Хөл кыдыы камгаладыг чер. Ында аң-мең элбек. Сыын, мыйгак, элик-хүлбүс, чер хаваны, дырбактыг, ас, күзен, дииң, буур, аганак, кара-куш, күшкүл, күрту, улар мында бар. Алдыы, үстүү талаларында холумак чок пөш үнген кайгамчыктыг ногаан арга. Борта национал парк тургузуп болур деп-даа турган. Хөл кыдыынга профилакторийни, пионер лагерин тудуп болур. Чүгле хөй хөлээн чон бойдустуң чараш-каазын үрегдеп, ыяштарны үреп-сып, ерт үндүрүп, аяңнарны боктаддырып туруп бээр болза, каш чыл болгаш ону хоозурадыптар бис. Камгаладыг черге аңнаарын хоруп каан. Хөй машина-балгат бойдуска кандыг когарал чедирип болурун баш удур бодаза эки.

Аныяк малчыннар Донгактарның чугаазындан алырга, аргыжылга экижиир болза, хандырылга экижиир. Олар дөрт чүс ажыг баш хойну кадарып турарлар. Кыш кандыг-даа кылын хөртүктүг болза, Улуг-Сайырның мээзи кара чыдар.

Бир эвес Донгактарның аалынга чедир орук үндүрер болза, беш километр хире черни бульдозер-биле үстүрүп, аштаар. Хөй күш негеттинер.

Оон ыңай хөлче үнер черде Чайлаг-Орукту эртерге база дош чер бар. Дыйлайып үнген ээр-дагыр даглар одурту ону аштап болур. Дош ыру аъттыг үнерге, ээр кудуруктаддыр сойлуп бады кээр. Дергизи аарда суг чайлы бээр. Бо черни аштаары база белен эвес. Даг одурту казар апаар.

Бора-тайгажылар бодунуң күжү-биле Ак-Хем аксы-биле Чечектиг, Хөлчүктүгже орукту казып үндүрген. Малчыннар, совхозтуң ажылчыннары ону чаңгыс эвес чыл дургузунда бичиилеп казып, аштап келгеш орукту үндүрүп алган. Ол ышкаш Алдыы, Үстүү Ишкиннерже чалым хаяны оюп казып тургаш машина оруу кылырынга чон идепкейлиг киришкен. Эң берге Узун-Одуруг деп черге чедир бо чайын аштап кааптар.

Сүт-Хөл адааның ийи берге черлерни эрткен соонда бо-ла Ажыктарда чайлаглар. Даады дыт үнген эзим кыдыы-биле сын кырынга келдивис. Шынаа адышта дег кестүп чыдар. Хемчик эриинде час. А мында ам-даа кыш. Оюн-оол Шуржекович Кавказ дагларында Рица хөлдү, Казахстанда Ала-Дагда Метео чуңгуну сактып, бо черлерни оон дудак чок деп чугаалап чорду. Ылаңгыя кадыкшылга эки салдарлыг.

Бис Чечектигниң хөлче үнген алдыы адырының бажын шинчилеп көөр дээш, хөртүк харны чара чүткүдүп, тайга кыры-биле одуртуп ор бис. Бо адырны Сарыглар-Адыры дээр. Сарыглар Адакканның ала бугазын хөл бугазы деп тоолчургу чугааны борта келген кижи бүрүзү дыңнаар.

Хөл кылын көк дош-биле шыптынган. Чайын ногаан эзимнерге хаажылаткан хөлдү көөрге, тоолда дег. Дүъш соонда чыварлап келген соонда, Кызыл-Тайганың кылчаң бажын бораан шуглап алган. Тайга кырының эзиминде койгун коклазы эндерик. Чоокта маңаа бөрү-даа кылаштап чораан.

Сарыглар-Адырын куду бадыптывыс. Дагалыг безин аъттаржы чорууру берге. Аъттарывыстан дүшкеш, чадаг базыпкан бис. Бистиң-биле кады чолаачы Очур Ооржак база чораан. Дуржулгалыг чолаачы машина чоруп болур хире черлерни эндевес. Сойгактыг орукту Дыгбаш Назын-оолович-биле ол баштап чоруптулар. Олар кезек болгаш сарыг сигенниг дөң кырынче үне бердилер. Кара мээс дош-биле дөмей шак доң. Эмчиниң аъды өзенни кеже халааш, уг-биле аксын тырттырбайн барганш, тая берген. Кара аът маңнап үнүп келген. Эживис өзен иштинде арткан. Ооң чодазы сына берген болган.

Дораан-на курларывыс, ээр дергилерин чешкеш, чатқышаптывыс. Салбыр эргелекчизи хем аксынче аалче чорупкан, оон бир кижини суурже чүгүртүпкен. Удатпаанда суг сөөртүр машина келген. Дөвүнчүктү куду машина турар черге чедир кургаг шеттер сыккаш, чоорганны дөрт азыындан көдүржүп чорааш, арай деп бадып келдивис.

Орук үндүрүп болур черлер демдеглеттинген. Кайы хире күш борта үнерил, ооң ажыктыы кандыгыл дээрзин удуртукчулар санап, бо айтырыгның узамдыкпазынче кичээнгей салыры күзенчиг.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

АРТЫНЧЫЛАРНЫ ОКТАВАЗА КАНДЫГЫЛ?

Бо чылдың март 1-де «Шын» солунга «Артынчы ажыктыг» деп эгелиг материалга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим. Кызылда «Вторсырьё» баазазы чамдык ажылдарны чорудуп турза-даа, ол бөгүнгү үениң негелдезинге дүүшпес деп бодаар-дыр мен. Чүге дээрге кайы-даа суурларда ажыглаалдан үнген эрги хеп, сава, саазын, демир-дес аймаа эндерик. Ол кончуг улуг байлак ышкажыл.

Чер-чуртувустуң байлаан камнап, катап ажыглап болгу дег артынчыларны чыып, ажыглалче үндүрзе кандыгыл? Ам сайзыраңгай бо үе хамаанчок, техника эвээш турган 1956 чылдарда безин бистиң Тээли суурга чоннуң эрги идик-хевин тергелиг аътка чыып турганын сактып чугаалажып органын дыңнаан мен. Ам ону чүге организастап болбазыл?

Кайы-даа районнар төптеринде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери бар-дыр. Оларның чанынга район бүрүзүнге ажыглаалдан үнген эрги хеп, саазын аймаан чоп-дап хүлээп алыр пунктудан ажытса черле ажырбас болгу дег.

Пункт ажыдары берге хире болза, оода-ла часкы, күскү үелерде районнар төптеринге «Вторсырьё» машиналыг төлээлерни чер-черже чорудуп, чыылдалан организастаары кончуг-ла күзенчиг-дир.

Садыгга албас шил савалар бар-дыр. Ону чон бокче тидүр төптерге, бичии оолдар бузуп каалтар. Ынчангаш ол база херектиг чүве болганда, ол шилдерни чүге дужаап болбазыл, шилдиң бузундуларын безин хүлээп ап турар чүве болганда. А херек чок саазыннар, эргижирээн номнар—чежезин ол дээр. Ажыглап болур продукцияны анаа-ла октап турарывыс хараадаанчыг-дыр. Ынчангаш «Вторсырьё» бодунуң ажылынга ам-даа чаа арга-хевирлерни дилеп, чонга ачы-дузаны чедирери күзенчиг.

Аяна ОРТУН-НАЗЫН.
Тээли ортумак школазының онгу классчызы.

«КАЖАН КАМНАП ӨӨРЕНИР БИС»

Тээли суурдан Хүргүл-оол Каң-оолдуң бижээни мындыг эгелиг материалынга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим. Үрегдекчи чүүлдерни көргеш, кижи сагыжы аарыыр. Маңаа мээң немексээн чүүлүм болза, бистиң Суг-Бажы суурнуң чоогунда Кызыл-Шивээниң Улуг-Куй, Ондумнуң Сарыг-Аржаан, Хая-Чуктуг-Сайыр болгаш Чүрек-Дөргүн аржаан каас-чараш болгаш суглары эм шынарлыг черлер. Ол черлерниң овур-хевирин үрегдеп каапканы хомуданчыг-дыр.

Ондумнуң Сарыг-Аржаанның куюнуң иштинде салган ыяш-даштан чазап кылган тураскаалдыг чүүлдерни үреп, тоо быдарады октагылап каапкан. Аржаанчылар чурттаар кылдыр тудуп каап чадырларны өрттедипкен. Хая чуктуг черлерни буза шаап, когун үскен.

Кызыл-Шивээниң улуг куюнуң иштинде хүрең будук хевирлиг «сентир» дээр бүдүмелди казып каапкан. Өске-даа куйларда шаандагы кижилерниң шыгжап кааны хүрээ херекселдерин, эдилелдерин үптеп турар.

Походтаан аныяктарның, школачыларның бойдуска чедирип турар когаралы улуг. Олар бо бүгүнү чыып калагалаар тургаш, үрегдеп турары чараш эвес. Бети кыдыы дээрге, автобус доктаар черлерде сандайларда бижиттинген ынакшыл болгаш каргыш сөстериниң эпчогун кижи кайгаар. Клубтарның, автобустарның сандайларын өш-биле үрей оюп каап боор. Камналгага бичии чаштан эгелеп кижизидери ынчангаш чугула болуп турар.

Дамдын ДАРМАЖАА.

Мозамбик национал удурланыышкын (МНУ) деп адаар бөлүктүң дузазы-биле Мурнуу Африка Республика Мозамбикке удур чарлаттынмаан дайынны чорудуп турар. Мурнуу Африка Республикага өөредип каан хөлезилеңикчи өлүрүкчүлер хамыктың мурнунда хамаатыы чурттакчы чонга удур хөделип турар. Олар кандыг-даа шериг гарнизоннары чок чурттакчылыг суурларны террорисчи халдаашкын кылыр черлер кылдыр шилип ап турар. Олар боо-чепсек чок тараачыннарны өлүрүп, оларның ажыл-агыйларын хоозурадып, бажыңнарны, школаларны, эмнелгелерни өрттедип турар. Чурттакчылар төрээн черлерин каггаш, улуг суурларга хоргадап чурттаар арга дилеп турарлар. Республиканың 300 муң ажыг хамаатызы ам кожазында чурттарда туруп турар.

ЧУРУКТА: террористерден эң-не когараан Замбезия провинцияда дескеннерге дуза көргүзер төпте.

АИМ — СЭТА-ның фотозу.

КАЙЫЗЫ-ДАА АНАА ОРБАС

Бистиң уругларывыстың кырган-авазын, кырган-ачазын Долагай Очуровна Салчак, Довукай Маңнайович Саая дээр. Олар — Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта чурттап, ажылдап турарлар. Оларның улуг оглу биле кенни Ийис деп черде совхозтуң үш чүс ажыг хоюн кадарып турар. Аныяандан кежээ, ажылгыр улус болгаш кырганнар ажыл чок олуруп шыдавастар. Чижээ, кырган-аававыс бо чылын чүс бежен хураганы ончаменди доруктуруп өстүрген. Бригадазында мурнакчы сакманчы деп ол мактадып, шаңнадып турар. А кырган-ачавыс база бригаданың ажыл-ижинден чыда калбас. Аныяк малчыннарның дагдыныкчызы хүлээлгезин ол багай эвес күүседип турар, арга-сүмелиг, дуржулгалыг-даа кижи.

Мал ажылынга олар хөй чылдарда ажылдаан. Ада-иезиниң соон салгап, оларның уруу, оглу база малчыннап турар. Олар ада-иезиниң арга-сүмезинге даянып, олардан өөренмишаан, багай эвес ажылдап чоруурлар.

Роза ДОВУКАЙ.
Мөңгүн-Тайга район.

Аяк шайны аартап ора...

ДАГАЛАР

Тыва черим кадыр-каскак —
Кешкелерлиг, сойгантарлыг.
Тывам кыжы дошкун-
ширин —
Хөртүктерлиг, дожаңнарлыг .
Аъттыг, чадаг чорук кылып,
Аргыжары бергедеп кээр.
Тайып ужуп — түреп чорааш,
Дамдыың безин алдарап каар.
Шораанналыг одуругга
Соора баскаш, эндээннер хөй...
«Дага чоктуң хайы-дыр» —
деп.
Таалайлар таккылажыр.
Эки дарган соккан дага
Эмек-демек болбайн канчаар:
Тайбазынга, ушпазынга
Таарымчалыг, буянныг эт...
Амыдырал бодаарымга,
Алама сын боду-даа дег.
Оваартынар бергелери —
Ондагайлыг одуруглар.
Соо-мурнун хынанырда,
Соора базып тайбазынга,
Ынчан база дага херек,
Ылап быжыг дага херек.
Сагыш-сеткил ундаратпас,
Шаптыланып дөгейлетпес,
Эндег кылбас быжыг дага —
Эртем-билиг күжү ол-дур.
Кижилерниң сөзүн, домаан
Кичээнгейлиг тооп, дыңнап,
Базым бүрү өөрениири —
Магадылыг дага ол-дур.
Дагаларның кандыызы-даа
Далдаттынмас, ажыы улуг.
Кадырларга, бергелерге
Каап болбас дузалыг эт.

Моңгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

ЧАА ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Четпестерин билинмеске эттинмес.
Сеткилдерин билишпеске эптешпес.

Чалгыннар — ужудуушкунга быжыгар.
Сагыштар — ынакшаанда биригер.

Буянныг кижи өөрзүрек,
Буруулуг кижи чааскаанзырар,

Ай чырыында чылыг чок
Ааспырак кижиде нүүр чок.

Чазыпкаш боңга шамнава,
Частырыыңны эжиңче чайба.

Дошкунга төл доктаавас,
Тоянчыга эш ижикпес.

Ытты кагарга алгызы үнер
Ыяшты кертерге чулуу үнер.

Ыры—соруксу хайындырар,
Ыы—хөөн кударадыр.

Ылчың — ыядырын билбес.
Хопчу — коргарын билбес.

Чем доңарга эргизери белен,
Сеткил доңарга «эргизери» берге.

Бичe-оол ДОЮНДУП.

Берт-Даг суур.

БИР ЫНАКШЫЛДЫҢ ТӨӨГҮЗҮ

Ш. ЦЭНД-АЮУШ, моол чогаалчы.

Шоодуг

Хөй-ле шүлүкчүлерниң баштайгы ынакшыл дугайында одуругларын номчуп шаг болган мен. Анаа шүлүкчүлерге баштайгы ынакшыл он сес харлыында тыптып кээр, а сатирикке ол чээрби чедизинде тыптыр деп чүвени билип алган мен.

Бир-ле катап баскетболга ойнаарынга таарышкан, даштыкы хевири аажок аянныг узун кыс көрүп кааш, түттүнар аргажок ынакшый берген мен. Ортумак школаның күш-культура башкызы ол аныяк кыс мени өөреникчилер-биле ужуражылгаже чалаан.

— Чем чивейн шыдажып болур-ла харын, а тиилелге тура-сорук чокка канчап-даа чедип алдынмас. Кортук болгаш сакпай кижилер бистиң аравыска турбас ужурлуг — деп, хөй-аът кире берген чугаалап турарымга, демги башкы кыс чөпсүнүп, бажын согайты.

Оон эгелээш-ле ол кыс-биле ужуражыр дээш, оон-моон көрзүнер, дилегзинер апарган мен. Бир эвес ону көрүп каар болзумза, өөрээш, чүрээм уштуна халып кел чазар боор оң. Бир-ле катап ажыл соонда чанып ора, чүгле ынакшаан кызым дугайын бодаар дээш, сагышка алзыпкан мен.

Боданыр дээш, долгандыр турар чүнү-даа эскербээн мен. Хенертен моюндуруумдан күштүг холдар сегирип алды. Хая көрнүп келгеш, дүктүг, хүрең-кызыл арынны көрдүм.

— К-а-кан-чап бардыңар? — деп, коргуп айтырдым.

Узун кылчыгыр кижи мени ханага чыпшыр идип алды.

—Акшаң ужул!—деп, ол дужаады.

Хараалаан, сирилээн холум карманымче кирбейн-дир. Ол манавайн-даа акшам хавын кармандан боду ужулгаш, бодунуунче суга тыртып алды.

— Өске кижи карманын чүге үжеп тур силер?— дээн үн дыңналды. Бистиң чанывыста чээрби хире харлыг, кыптыгып турар карактарлыг оол тур. Колотуш (ооң шолазы ол болду) ону көрүп кааш, чыпшыланнап хүлүмзүрээш:

— Ажырбас, тала, бис шаанда-ла өңнүк улус бис! Ам душ боопужуражып келдивис.

«Мегелеп тур» деп алгырыптар частым. Колотуштуң карактары-биле мээң карактарым уткужуп келген, ооң кадында ол дөңмээмче бүдүү итти. «Бир эвес бо оол үзэн кылчыгыр кижиге күш четпес болза, анаа удурланган дүжүү чок» деп бодап келгеш:

— Ийе, ийе. Бис... өңнүктер бис—дей кааптым.

Ол аныяк кижи элдепсинип көргеш, ыыт чок чоруй барды. Колотуш менче көрнүп келгеш:

—Шагың чеш!—деп дужаады.

Шагым чешкеш, ап бердим. Ол алгаш, кулаанга чыпшыр туткаш, дыңнаалай-дыр.

— Мында чүү болуп турар чүвел? —дээн, үн дыңналды.

Көөрүмге, мөге шыырак мага-боттуг, билээнде кызыл пөс баглап алган дружинник эр бо-дур. «Камгалап көрүңер» деп эдиптер часкан мен. Колотуштуң каржы, шириин көрүжүнден сөксадым. Узун кылчыгыр кижи, биеэгизи дег, оптуу-биле хүлүмзүрээш:

—Чүү-даа болбаан. Өңнүктер ужуражып келгенивис ол-дур. Ынчангаш иелээң өөрүп тур бис — дээш, мээң бажым суйбааш, чараалыг эрнинери-биле чаагымче ошкап кагды.

— Ооң шагын чоп ап алдыңар?

— Ол мээңии-дир. Ачыладып каан кижи мен, ам дедир берип турары ол-дур— деп, Колотуш ыят чок мегелей-дир.

— Шын бе?—деп, дружинник менден айтыра-дыр. «Шын эвес» деп бажым чайгаар деп турумда, Колотуш мени бүдүү идип кагды. «Бо кижи мени үргүлчү кадарып чорувур эвес. Колотуш кажан-бир, кала-бир өжээн негеп алыр болгай» деп, бодааш:

— Ш-ш-шын — дээримге, Колотуш:

—Бо мээң акым болур кижи-дир ийин! Бүзүреп көрүңер!—деп кагды.

Дружинник чорупту. Арын-нүүр чок кулугур мени үптээрин уламчылап тур.

—Ботинкаларың ужул!— диди.

Чаа ботинкаларымны уштуп бээримге, ол бодунуң эрги багай сапыктарын берди.

—Экии!— дээн таныырым үн дыңналды. Ынакшааным бо-дур!

—Бис орукташ болгай бис кады чоруулу— деп мындыг.

Кортканымны чажыртына-чажыртына, ол кысче хая көрнүп келдим.

— Адыр, мана!—дээш, Колотуш холумну шеле тыртыпты.

— Ону чүге саададып тур силер? — деп, кыс элдек айтырды.

— Сээң кандыг хереэң чүвел? Оруун-биле анаа-ла чоруп көр—деп, Колотуш каржы-доңгун харыылады. А мени мынчаар дужаады:

— Ботинкаңны шиди!

Бүдүү ынакшаан кижим мурнунга ыянчыы аажок-даа болза, кортканым оон артык апарган. Ээккеш, ботинканы шидий бердим.

—Ам дөө кысты бээр эккелем—дээш, Колотуш идииниң бажы-биле мээң эктимче үстүрдү.

Мен кыска баргаш, холундан чедип алгаш, Колотушка эккелдим. Ынчалза-даа ол ийи-бир баскаш, шимчеш дивейн турупту.

Оон Колотуш олче чоокшуладыр баскаш, бодунче чыпа тырткаш:

—Канчап бардың, уруг? Ылчыңнаксап тур сен бе? —деп чөңгээледи.

Ынак кызым аваангыр шимчеш дээн соонда, Колотуш, кескен сиген ышкаш, кээп дүшкен. Ол арай боорда, туруп келгеш, кысче чугааланып бар чыдыр:

— Ах, ындыг сен бе? Адыр, ам мен...

Ынак кызым Колотуштуң хөрээнче үстүрдү. Демгизи база-ла черде чыдыр. Колотуш пат боорда туруп келгеш, кысче чүдүрүк аңнынгаш, арлы берди. Ынакшааным менче-даа көрүнмейн, оруун уламчылап чорупту.

Оон эгелээш-ле ынакшааным кыс-биле ужурашпастаан мен. Кудумчуга ооң бараанын көрүп кагзымза, өске талазынче кежеп бээр мен. Ыяткаш ындыг деп бодаар боор силер. Чок, ындыг эвес. Бодап көрүңер даан, ону кадай кылып алыр болзумза, ол бир хорадаар болза, мени та канчаптар. Чүгле оон коргар-дыр мен.

ДУЗА КЕЛГЕН

«Баглааш» деп номдан үзүндү

Дүне када эгелээн часкы соок хат барык даңны атсы хадаан. Эртенинде безин кыржаң соок—кижи анаа-ла дидирексээзи келир. Ханды чорутканы соонда, ооң ажаап турган инектери Чараштааның хайгааралынга кээп, кадыг ажыл улам-на немежи берген. Кыжын чудаңнап турган молдургалар ынчап элейтип чорза-чорза, бо эртен бир ийизи мырыңай чыткан черинден туруп чадап каан. Ламажап-биле эмеглежип, бирээзин көдүрүшкеш тургузуптарга бодун угбайн дедир кээп дүшкен.

—Оода бир шанак сиген турган болза ажырбайн барып болур чүве-дир ийин— деп, Чараштаа ооң караанга-ла чудап өлүп чыткан молдурганы хомудап көрген.

—Кара-Суг ол чарыының шыргай черлеринден, кулузун сигенден дилеп, чулбарлап чүктеп эккеп чиртпес болза, одар четпес-тир, өске молдургалар база удавас чыткылаптар эвеспе— деп, Ламажап чугаалаан.

—Мындаа Маакай-биле ыяштап чорааш көөрүмге, хол-биле чулар черлер бар чорду ийин.

—Ийи-чаңгыс кижиге берге. Хөй мал чыдыптар болза күш четпес бис. Ооң кадында бо каш шээр чүве база бар болгай. Сен аъттангаш, аревэ үүрүнге-даа болза, МЧАЭ даргазынга-даа болза барып байдалды чугаала. Бис Маакай-биле сигенден чулуп тураалы.

Ламажап суму төвү чоруй баары билек, ийи чаавашкы чеп аргамчы алгаш Кара-Суг арыынче кирген. Шынап-ла, хөй улус болза, оон-моон элээн чулбарлап ап, одар четпейн барган чүвелерни чыттыр азырап болур.

Эрик дургаар кылаштап тургаш хыыргыышталчак кургаг куу сигенни шыдаар шаа-биле базып туруп чүктеп алгаш, Кара-Сугну кежир салган дорт чиңгежек терек көвүргүнү чиндиңнедир арай деп кежип келгеннер.

Сигеннеп чорур аразында, Чараштааның ачазы чедип келген олурган. Арбан даргазы кижи болгаш ол бодунуң хүлээлгезин билип турган. Ашак таалың ортуже-ле хире, сула холуктуг ак-тараа база эккелген.

Маакайның авазы кудазын куруг шайладыр аайын тыппайн, бир чартыында хөй кезиң ааржылыг, ооң кыдыында чаңгыс булгам хире далганныг тавааң Намзырайның мурнунга салып каан.

Кудазы ону кайын чип орар, ужур эдерип ааржызын шайга каап ижипкеш, изиг мүн ишкен кижи дег, дери шаагайны берген. Бичии далганынга безин дегбээн. Тараа-быдаа үстүп турар кадыг-берге дайын үезинде ол бичии далганы кайын чип орар. Ооң орнунга Болат-оол чизин деп бодаан. Чараштаа күнчүүнүң сүмезин ёзугаар ачазынга улдуң шай бээрге, ол ызырты ынаваан.

—Шай-даа ажырбас, өөренип калган бис, дус чок харын берге чүве-дир. Эът-быдаа-даа кылырга амдан чок, кыш турган болза шанактанып алгаш Дус-Даг ажар эртик. Ам чорууру-даа болза хөйнү эккеле албас-тыр ийин— деп, ол ынаар чорууру эш болза дээнзиг чугаалаан.

—Ийи молдурга мырыңай чыдыпты, ачай! Бо хевээр турар болза көк шуудап үнгүже кажы-даа ужар боор, та канчаар чүве.

—Ламажап эртип чыда чугаалады харын. Ынчаш хөй улус чедип кээрге, бир аргазын көөр-ле. Чиир чеми бар болза, туруп шыдавайн барган молдургаларны чыттырзын чемгерип, суггарып турарга-ла, боттары туруп кылаштажы бээр.

—Ындыг харын, ажырбас чүве чораан—деп, Көк-Уруг кудазынга улашкан.—Шагда бир чут болган, чилчии үзүлген чүвелер черле хоржок чорду, дораан кырлыр. Чудаан чүвениң эъди-даа эът, кежи-даа кеш болбас чүве чораан.

—Улус кээрге мынчаар-дыр —деп, Намзырай баш удур бодаан.—Эң-не кедилиг чүве аныяк терек шыңдазы, ону чиртир, бир чамдык кижилер арыг иштин бир кылдыр чоруп тургаш, хол-биле сигенден чулаарла. Оон дээре чүве чок. Хол кадыырын база тудуп алыр. Ам хуу-даа, МЧАЭ-даа сигени теңген, тараа аймаандан чүгле чажар үрезин бар, аңаа шуут дээп болбас бис, удавас тарылга эгелээр болгай.

Арбан даргазының бүзүрелдиг чугаазы аалдың улустарын хөй-аът киирип, улуг когарал болбазын магадылап турган ышкаш болган.

Маакай биле Чараштаа эккелген сигенин чыткан молдургаларның чанынга өлып бээрге, опары чыда-ла кегженип эгелей берген.

—Шыырак инектер келир болза, былаап чиптер, көрүп турбас болза хоржок— деп, Чараштаа хөй кижи-даа бар чүве дег, Маакайга чугаалаан.

—Деңгели багайларын аңгы кажаага үзер-дир, чаавай.

—Ынчаар-дыр харын! Чыткан молдургаларга бээр сугдан чылдып каг, сарыым — деп, Чараштаа чуржузунга чугаалаан.

Дүъш соолунде аревэ үүрүнүң чоруткан дузалакчылары, он шаа аныяктарны Ламажап эдертип алган халдып келген. Дем-не дугуржулга ёзугаар арбан даргазы Намзырай аныяктарны ажыл аайы-биле хуваапкан, сактырга, ам дораан шаап халдаашкынче кирер дээн дайынчылар ышкаш, келген аревэчилер ол-ла дораан ыыт чок чорупканнар.

Олар мырыңай хараал узулгуже ажылдааш, шынары куду-даа болза берге үеде ажыглап болур бир өг хире мал чемин чыыпканнар. Аңаа немей дөрт кижи терек тен чонган шыңда база чүктеп келгеннер.

—Хүмагалап, чүгле арган чүвелерге бээр болза бир ай чеде бээр боор. Оон ыңай ажырбас, оът-сиген үнүп кээр! —деп, арбан даргазы оолдарның кылып берген ажылынга өөрүп, чиик-чиик ыңай-бээр кылаштап турган.

Маакайның авазы оолдарны чемгерер дээш кышкы чижиниң артыы—хырбачазын доорап быдааже каар чүвези чок-даа болза бир адыш кургаг ааржы каапкан, амданы чаак суу сайырап турар кара мүннү кижи бүрүзүнге кудуп тургаш чугааланган:

—Магалыг апарган үе ышкажыл, хамык-ла чүвени демнежиптер. Калган ашак шынын чугаалаан харын. МЧАЭ деп чүвениң демин ам кижи көре бергеш, ону бодай бээр-дир, оолдарым. Амырадывыс көрем, ам кайын ажырар бис...

Ындыг амыр чүве кайда боор. Бойдус бодунуң каржы аажызын ай ажыр көргүзүп келген. Ол үеде Чараштаа-даа, Маакай иешкилер-даа орта удуур хамааныок, аяк ызырар арга чок турганнар. Ынчалза-даа амыдыралды үзерин кызап келгени ол хүннерни олар шыдажып эртип келген.

Көк четчип келгенде, азыралга турган деңгели кошкак молдургалары хенертен оътче харамдыгып киргеш, элээн кажы дораан чаштай берген, артканнары мүн-не ажырбайн, хөнүп чоруй барганнар. Улаштыр сүт-саан элбеп, амыдыралдың оруу уламчылап, берге үелер шоолуг сагындырбаан.

Үйгу чок дүннерден, огулуг аъш-чем чиведээнинден Чараштааның-даа, Маакайның-даа арын-шырайы арган куу, сэрымзык апаргылаан. Мурнунда дег, долбанныг кызып чаактарының еңу ам бир янзы көзүлген. Оларның боттарының-на хептери оларга оранчок улуг, шоодайлар дег көзүлген. Ынчалза-даа оларның кыптыккан карактарының оттары өшпээн, улам чайнап, аас-кежиктиг хүннер удавас келирин оштап турган. Ийе, олар ол үеге идегеп турганнар: бирээзи ашааның —оглунуң адазының дириг чедип келиринге, өскези ынак апарган кижизи-биле келир чурттаганы амыр-тайбың, аас-кежиктиг үеде туда бээринге идегеп турган...

Куулар ШОМААДЫР.

Моңгуш Чымаевна ЧАСКЫМ

Тывага херээженнер шимчээшкининиң хоочуну, хөй чылдарда партия, совет органнарга ажылдап чораан, сөөлгү үеде персоналдыг пенсионер, 1931 чылдан бээр партия кежигүнү, Моңгуш Чымаевна Часкымның мөчээни-биле холбаштыр ооң кады ажылдап чораан эштери, чоок кижилери ханы кажыыдалын илередип тур.

Моңгуш Чымаевна Часкым Тывага херээжен чонунуң культуразын болгаш эртем-билиин көдүрер дээш хөй чылдарның иштинде бодунуң билиин, организакчы чоруун харам чокка киирип келген. Ол 1933 чылда Москваның Чөөн чүк ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге өөренип чораан. Күш-ажылчы намдарын Бии-Хем кожууннуң Тарлагга күражыл-агыйынга бөдүүн ажылчындан эгелээн.

1938—41 чылдарда ТАР-ның Чөөн-Хемчик, Тес-Хем кожууннарның нам комитеттериниң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдистериниң эргелекчизинге, а 1941—43 чылдарда намның Тес-Хем кожуун комитединиң секретарынга, ооң соонда ТАРН Төп Комитединиң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизинге ажылдап чораан.

Моңгуш Чымаевна фронтуга дуза чедирер ажылдарга бодунуң организакчы болгаш идепкейлиг чоруун көргүзүп, Тывадан белекти фронтуга үдеп чедиргеннерниң бирээзи.

Ооң-биле чергелештир ол бодунуң билиин доктаамал бедидип, областың совпартшколазынга, билиг бедидер курстарга өөренип, чедип алган билиглерин ажыл-херээнге билдилиг ажыглап чораан. Кажан Тыва Совет Эвилелиниң составынга каттыжып кирген соонда, 1944—46 чылдарда Моңгуш Чымаевна ВКП(б)-ның Чөөн-Хемчик райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизинге, 1949—51 чылдарда партия обкомунуң организастыг килдизиниң инструкторунга, 1951—54 чылдарда СЭКП Кызыл район комитединиң секретарынга ажылдап чораан.

Моңгуш Чымаевна келир салгал—аныяк-өскенни коммунистиг идеалдарга, интернационалчы болгаш эп-найыралчы чорукка кижизидер ажылга амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир төлептиг үлүүн киирип келген.

Кызымаккай күш-ажылы дээш ол ТАР-ның Күш-ажыл ордени-биле, 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде «Күш-ажылчы шылгарал дээш» база Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаткан. «Партияга 50 чыл болганы» деп хөрек демдээниң эдилекчизи.

Кылган ажыл-херээнге партийжи принципиалдыг туруштуг, эш-өөрүнге, чонунга хүндүткелдиг Моңгуш Чымаевна Часкымның чырыткылыг тураскаалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Бөлүк эштери.

агаар

Республикага дүне 2—7 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус соок. Хүндүс 18—23 градус чылыыр.

Кызылга хүндүс чаъс чаар чадавас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың күжү секундада 9—14 метр. Дүне 4—6, хүндүс 19—21 градус чылыыр.

САРАТОВТУҢ Ю. А. ГАГАРИН АТТЫГ ИНДУСТРИЯ-ПЕДАГОГИКА ТЕХНИКУМУ

«4—10 классталга күш-ажыл өөредилгезиниң башкызы» тускай эртемниң хүндүскү салбырынга үндезин националдыг өөреникчилерни хүлээп алырын чарлап тур.

Хүлээп алырының байдалын дараазында адрестен тодарадыр: 667000, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозу, № 214 кабинет.

ЧЕРГЕ, ДЭЭРГЕ

Аяң-шыкты саазын кылгаш,
Көккүр дээрде ягаан-кызыл
Аткан дагның будуу-биле
Хеңнүм чуруп, биживес мен.
Чагырга чок ынакшылым
Саазын туржук черге сыңмас.
Чалыы үем күзел-соруу
Чаңнык болуп дээрни шыяр.
Чааскаанзырал бектээн эвес,
Сарыым сеңээ чеде бээр мен.
Сагыжымны четче тө каап,
Чалап аар мен ойталава.
Чаражыңны чалгын кылгаш,
Часкы дээрже көдүрүлгеш,
Шөлдер, даглар кыры-биле
Шөлээн, хостуг ужуптар бис.
Сырын чедип, челбип чадаан
Сылдыстарже чоокшулаар бол.
Октаргайның делгеминче
Олчаан чидип, улчувас бис.
Ава чериң кый дээн үнү
Аас-кежиин йөрээп келир.
Эжеш ийи куу болуп.
Эглип келгеш, чарылбас бис.

Николай КУУЛАР.

Хана ышкаш бедик туруг
кырындыва
Кандыг кижи, дадай ыңай,
семээр чүвел?
Чүгле-чүгле аваангырлар,
ээр ышкаш,
Чүреккирлер үнүп шыдаар.
Көрүңер даан!

сонуургактарга

АГАЙ БАШТАКТАНГАН БЕ?

АКШ-тың Монтпилиер хоорайның бир кафезинге кежээки шайлалга доозулган соонда акшалыг кассага бир агай (хереэжен кижи) кылаштап келгеш, хол боозун кассирже арынгаш, акша негээн. Ол кафениң ээзи ону көргеш, полицияже кончуг дүрген дамчыдыпкан. Кажан чурум камгалакчылары залче хеп-хенертен кире халчып келирге, «уптекчи» агай бүгү улус көрүп турда-ла, холунуң боозун ажырыпкан. Ол хол боозун тоорук үрүнүнден кылгаш, чигирлеп каан болган.

ЧАЖЫТ ЧЕРЛЕРЛИГ СТОЛ

Лос-Анджелестиң чурттакчызы Джон Смит стол садып алгаш, аажок сеткили ханган. Ол бижимел столдуң дүлгүүрлери чок болган. Ынчалза-даа өөнге эккелгеш, янзы-бүрү демирлер-биле чушкуп тургаш, столдуң хааржактарын ажыдып алган. Бир хааржакты ажыдып көөрге, «мырыңай чажыт» деп тускай демдектиг документ чыткан. Ол документиде дайынчы чаа вертолёттуң конструкциязының дугайында бижээн болган.

«АКЫМНЫ ДӨЗЭЭН КИЖИ-ДИР МЕН ИЙИН»

Чечен чугаа

Дыштаныр хүннерде бичии Саян-кыс ачазы-биле бо чедип кээр. Бо бопугур чаактыг, ындазында орлан-шоваа, чугаакыр бичии кижи-биле айтырыг, харыы солчуп шаг болган мен. Боду бирги класста өөренип турар-даа болза, алызындан ачазын дөзээп болгаш ындыг ийикпе, салган айтырыгларымга Саян-кыс хостуг болгаш шелээн харыылап олургулаар.

Саян-кыстың ачазы Чарашпан шыдыраа ойнаарынга дыка ынак кижи. Шыдыраа ойнаанда ооң далаш чогу кончуг — шыырак коштер көжүптеримге, дыка үр бодангаш олуруп алыр. Ынчан мен Саян-кыс-биле чугаалажып эгелээр мен. Мээң оон салыр айтырыгларым бот-боттарындан улуг-ла ылгалышпас турган.

— Бөгүн даштын соок-тур бе, Саян?

— Чок. Чаъс чаап тур. Чамдыкта соогу кончуг, чамдыкта чылыы аажок чорду.

— Чүге ындыг дээр сен?

— Хүннеп турар болгаш, ындыг ыйнаан.

— Аваңның кадыы кандыгдыр? Аарывайн тур бе?

— Кадыы анаа. Хеп чуп тур. А силер ооң аарыырын күзеп тур силер бе?

— Аванга дузалашпайн чүге чедип келдиң, ынчаш?

— Ачаң-биле кады бар, уруум, ачаң өскээр чоруй барбазын диди.

Чарашпан-биле удур-дедир көрүшкеш каттыржып кагдывыс.

— Ачаң кайнаар өскээр чоруй баар кижил?

—Та, билбес мен. Сыгырга угбай сугже барбазын дээри ол ыйнаан.

— Өөредилгең кандыгыл?

— Эки-ле. Харын-даа кончуг эки деп болур.

— Чүге?

— Чүге дээрге, мен шупту үш демдектиг кижи-дир мен ийин.

— Экизи ол бе, Азы багайы ол бе?

— Чүге багай боор чүвел? Мээң улуг акым институтта өөренип турар. Үш демдек дээрге күрүне демдээ ышкажыл дээш ачам, авамны тоовас кижи болгай. Мен акымны дөзээн кижи-дир мен ийин.

Бичии кижиниң шаа-ла ол ыйнаан кылдыр бодааш, ооң оон-даа өске хөктүг болгаш элдептиг харыыларын улам херлээлетпейн, катап-ла шыдыраалап кириптер мен.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

Кино

МАЙ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Маури» 9.00, 11.40, 14.20, 17.00, 19.50, Бичии залга: «Кувырок через голову» 10.00, 12.00, «Месть гайдуков» (видео) 16.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «По волчьему следу» 10.50, 13.00, «Артист» 15.00, 18.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Холодное лето пятьдесят третьего» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 (узатка) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Соломенные колокола» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Третий дракон» 14.30, «Плюмбум или Опасная игра» 16.10, 18.10, 20.10 шактарда.

Телевидение

МАЙ 21-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Улус аялгалары. 8.50 —«Чүүден болгаш чүге». 9.20 —«Партияның мандады-биле». Док. фильм. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен. Совет күрүнениң болгаш партияның ажылдакчызы Д. З. Мануильский дугайында. 9.50 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 10.20 —«ССРЭ-де Индияның фестивалы». 11.00—«Н. Гутмас. Сезоннуң кыска чурумалдары». Фильм-концерт. 11.50 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Тюмень: социал айтырыглар». 12.20 — М. Логинов ойнаар. 12.45 —Бөгүн делегейде. 13.05 —«Бистиң үе-чергежилеривис». «Баштайгы». Уран-чечен фильм. 14.30—«Социализм чурттарында» 15.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Алыс утка дугайында чугаа». «Бажың шылгалда эртип турар». Тудуг объектилеринде Күрхүлээлгениң баштайгы түңнелдериниң дугайында. 16.30 — Телефильм. 16.40 — «Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 17.10 — Поэзия минуталары. 17.15 —Делегей амыдыралының кол редакциязы көргүзүп тур. «Бодалдарның белдиринде. «Дайзынның овур-хевири» кымга херегил?» 18.15—«Дириг амытаннар дугайында». 19.15 — «Чылдар, салгалдар, ырлар». Музыкалыг дамчыдылга. 19.55 — «Истелгени мергежээннер чорудуп турар». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21-ги херек. «Кастет болгаш бижек чокка». 1-ги сериязы. Авторлар —О. база А. Лавровтар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Истелгени мергежээннер чорудуп турар». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 22.50—«Үе машиназы». Улуг кижилерге мультфильм. 23.15—00.50—«Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. Индия телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. 9.05 — Театр телеабонементизи. А. П. Чеховтуң театры. 10.00 — Киноэкран «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.45—Чылдың үелери. Май. 11.50 — Философия дугайында беседалар. Ниитилелдиң амыдыралы болгаш төөгүнүң алыс утказы. 12.50 — Өг-бүле академиязы. 13.25 — «Орус культура дугайында беседа». 14.00—«Бүзүренчиг-даа болза, элдептиг». 15.00 — «Михаил Светлов-биле ужуражыышкыннар». 15.30—«Кергээннер». Уран-чечен фильм. 16.55 — Музыка телеабонементизи. «Күүсекчи уран чүүл дугайында». Л. Власенко. 17.50—«Репетитор». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү 19.50 — Венгрияда музыка дугайында сес. 19.50 —Уран шил дугайында док. телефильм. 20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Уран гимнастика. Европа чемпионады. 21.00—«Үе» 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Бүгү-россияның болгаш делегей конкурстарының лауреады Вл. Терво ойнаар. 22.00—Эстафета. Күш-культура—спорт программазы. 00.00—00.35 — Делегейниң чадаг-терге маргылдаазы.

Адресивис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39,15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 24637 экз.
Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 137 ТС—00611.